

PRILOG PROBLEMATICI LICENSKE KERAMIKE U SJEVERNOJ JUGOSLAVIJI

NIVES MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Nakon što je dvadesetih i tridesetih godina našeg stoljeća uočena i ocrtana pojava tzv. licenske keramike, prvenstveno na području Austrije, javljala su se, uglavnom u okviru većih sinteza posvećenih širim problemima, i razna mišljenja o nastanku, karakteru i kronologiji te kulturne pojave.¹ Tek u najnovije vrijeme susrećemo u literaturi radove posve-

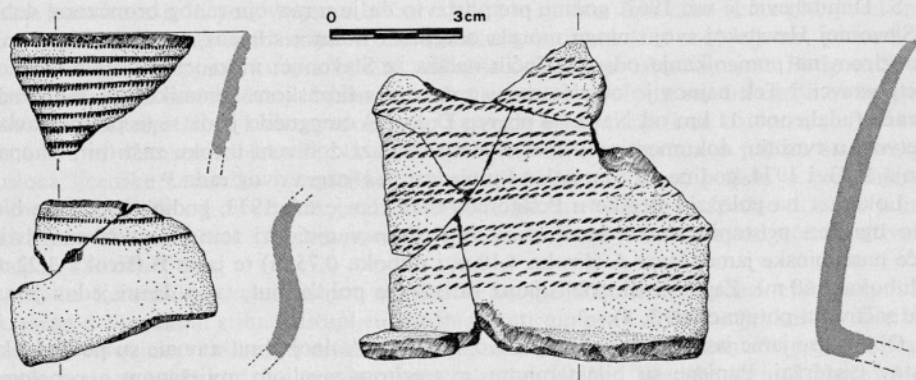
1 Karta rasprostranjenosti nalazišta s licenskom keramikom u Jugoslaviji. — Carte de l'extension des localités à céramique de Litzen en Yougoslavie.

ćene specijalno toj problematici. Tako je zapaženu sintezu za područje Austrije dala Z. Benkovsky-Pivovarová osvrnuvši se na dosadašnju literaturu i donijevši njen iscrpni popis.² Manju sintezu o licenskoj keramici iz zapadne Mađarske (Transdanubije) napisao je G. Bándi navevši niz do sada nepoznatih lokaliteta, ali, na žalost, bez popratne objave novog materijala.³ Oba citirana rada uključuju i karte rasprostranjenosti nalazišta s licenskom keramikom za navedena područja i one očituju najveću gustoću licenskih lokaliteta u istočnoj Austriji i sjeverozapadnoj i zapadnoj Transdanubiji. U literaturi često spominjana grupa licenskih nalaza u Slovačkoj do sada nije sintezno obrađena.⁴

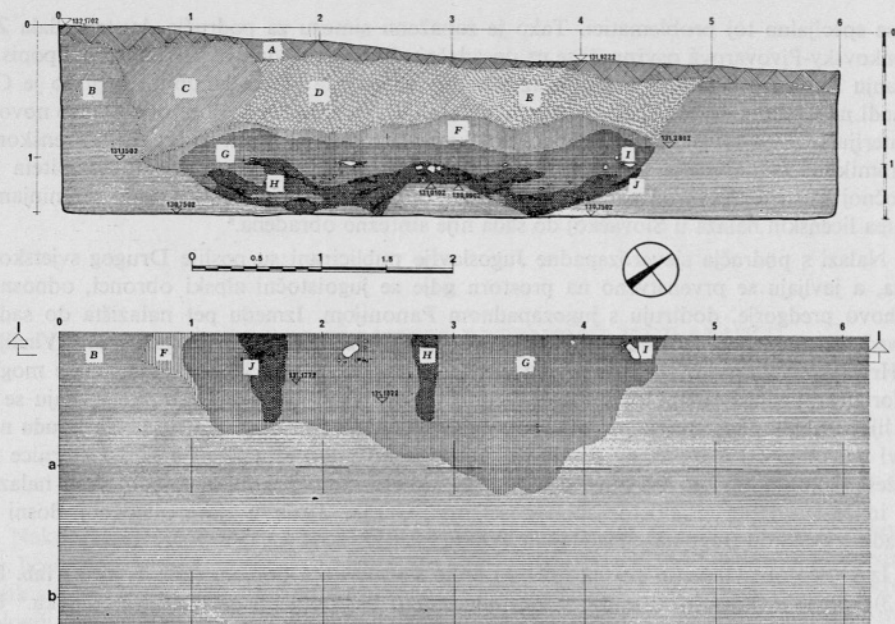
Nalazi s područja sjeverozapadne Jugoslavije publicirani su poslije Drugog svjetskog rata, a javljaju se prvenstveno na prostoru gdje se jugoistočni alpski obronci, odnosno njihovo predgorje, dodiruju s jugozapadnom Panonijom. Između pet nalazišta do sada navedenih u literaturi ističu se kvantitetom materijala **Ljubljansko barje** i spilja **Vindija** u Hrvatskom Zagorju.⁵ Ti nalazi nisu proizašli iz sistematskih iskopavanja, pa se mogu valorizirati isključivo tipološki. Idući spram istoka nalazi licenske keramike javljaju se i uz lijevu obalu Save: na samoj obali u selu **Gušće** nizvodno od Siska, te u **Novigradu** na Savi nizvodno od Slavonskog Broda ili sjevernije od nje u selu **Gradac** kod Pleternice u Požeškoj kotlini. Južno od Save došlo je na vidjelo samo nekoliko pojedinačnih nalaza na inače poznatim prethistorijskim naseljima: **Gornja Tuzla** u sjeveroistočnoj Bosni i Gradina **Pod** kod Bugojna na srednjem Vrbasu (sl. 1).

Iz Gušća objavljujemo tipični licenski vrčić s trakastom drškom (tab. 1, sl. 2; tab. 8, sl. 3) koji je u Arheološki muzej u Zagrebu stigao bez pobližih nalazišnih podataka.⁶ U istom muzeju se čuva i nekoliko fragmenata tipične licenske keramike iz sela Gradac kod Pleternice s položaja Klasje (sl. 2).⁷ Na tom je lokalitetu vršeno sondažno iskopavanje, ali licenski fragmenti potječu iz gornjeg poremećenog sloja. Jedini licenski fragment iz Gornje Tuzle proizašao je iz tankog, također poremećenog, ranobrončanodobnog sloja I, a tipična licenska terina s trakastom drškom i fragment vrča s licenskim ukrasom pripadaju ranobrončanodobnom stratumu A na Gradini Pod.⁸

Upravo zbog ove nepotpune ili nikakve dokumentiranosti dosada poznatih licenskih nalaza posebno mjesto među navedenim nalazištima zauzima Novigrad na Savi, odakle licenska keramika potječe iz sondažnog iskopavanja koje je prije desetak godina izvršila K. Petrović iz Muzeja Brodskog Posavlja. Tom je prigodom otkriven na tom od ranije poznatom kasnobrončanodobnom naselju i ranobrončanodobni nasebinski stratum s

2 Gradac — Klasje

3 Podgorač — Breške: jama A — fosse A; gore: sjeverozapadni profil sonde I-I — en haut: profil nord-ouest de la sonde I-I; dolje: planum sjeverozapadnog sektora na dub. 1,02 m — en bas: plan du secteur nord-ouest à la prof. de 1,02 m.

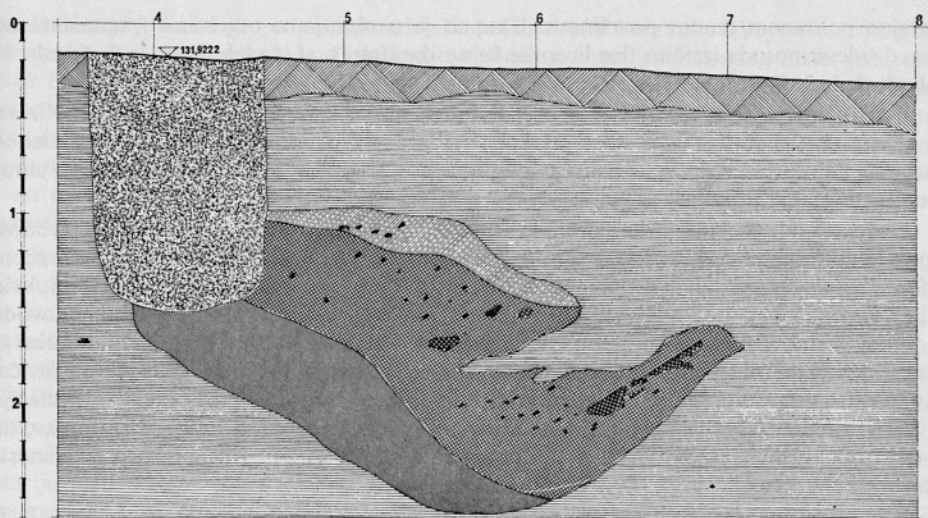
A humus; B žuti naboj gline — charge jaune d'argile; C smeđe siva zemlja — terre brun-gris; D smeđe siva i svijetlosiva zemlja — terre brun-gris et gris clair; E svijetlosiva zemlja — terre gris clair; F zemlja sa primjesom pepela — terre à addition de cendres; G zemlja sa primjesom pepela i gara — terre à addition de cendres et de suie; H zemlja sa velikom primjesom pepela i gara — terre à grande addition de cendres et de suie; I fragmenti ljepe — fragments de crêpi; J guste naslage gara — amas épais de suie.

jamama u kojima se licenska keramika javlja zajedno s keramikom tzv. vatinsko-vršačkog tipa. Na žalost, taj nadasve važan materijal nije do sada publiciran.⁹

S. Dimitrijević je već 1967. godine pretpostavio da je u razvoju ranog brončanog doba u Sjevernoj Hrvatskoj svoju ulogu morala odigrati i kultura s licenskom keramikom, ali s obzirom na pomanjkanje odgovarajućih nalaza iz Slavonije, morao je ostati na samoj pretpostavci.¹⁰ Tek najnovije otkriće manjeg naselja s licenskom keramikom u selu **Podgoraču** (udaljenom 11 km od Našica u pravcu Đakova) omogućilo je da se ta pretpostavka pretvori u tvrdnju, dokumentiranu materijalom. Nalazi dobiveni u toku zaštitnih iskopavanja 1973. i 1974. godine na tom nalazištu ujedno su i jezgra ovog rada.¹¹

Lokalitet na položaju **Breške** u Podgoraču otkriven je tek 1973. godine i kako je bio vrlo ugrožen pristupili smo odmah zaštitnom iskopavanju. Pri tom su otkrivene dvije veće naseobinske jame: **jama A** (široka 4,10 m i duboka 0,75 m) te **jama B** (široka 3,22 m i duboka 1,60 m). Zapadni dio obih jama razorio je poljski put, tako da ni jedna jama nije sačuvana potpuno (sl. 3, 4).

Obje su se jame jasno ocrtavale u gotovo sterilnoj okolnoj glini, a imale su podjednaki sastav i sadržaj. Punjene su bile tamnom, rastresitom zemljom, miješanom s pepelom, garom, većim i manjim komadima kućnog ljepe, s obiljem keramičkih fragmenata i s ne-

- humus — *humus*;
- rastresiti recentno oštećeni sloj i blijedo siva sterilna zemlja — *couche meuble récemment endommagée et terre stérile gris pâle*;
- recentno oštećenje — *dommage récent*;
- žutosmeđa glina pomiješana s garom i komadićima maza — *argile jaune-brun mélangée de suie et de petits morceaux d'enduit*;
- tamnosivi sloj sa gustim garom i komadićima maza — *couche gris foncé avec suie épaisse et de petits morceaux d'enduit*;
- žutosmeđa glina sa rjeđim natruhama gara i sitnim komadićima maza — *argile jaune-brun avec des additions plus rares de suie et de petits morceaux d'enduit*;
- komadi maza — *morceaux d'enduit*.

4 Podgorač — Breške: sjeverozapadni profil jame B — *profil nord-ouest de la fosse B*;

koliko sitnih kamenih alatki. U jami B nađena je znatno veća količina kućnog maza, nekoliko komada većih dimenzija, dobro su zaravnani s jedne strane, ali bez vidljivih otisaka pruća ili kolja s druge strane. Ni u jednoj jami nisu otkriveni tragovi ognjišta, neke sigurne kućne konstrukcije ili poda kojemu bi bar djelić bio in situ. Isto tako nema oko jama tragova od drvenih stupaca ili kolja. Komadi kućnog ljepra, nađeni u obje jame, govorili bi za eventualno postojanje kuća u blizini, ali naša dosadašnja istraživanja u Podgoraču ne omogućavaju da se određenije izjasnim u tom smislu. S obzirom na dimenzije obih jama teško ih je interpretirati kao otpadne jame i trebalo bi pomišljati na to da su služile kao kratkotrajni stambeni objekti.¹² Na žalost je literatura s podacima o načinu stanovanja nosioca liscenske keramike izvanredno siromašna. Kako rekosmo, poljski je put, mjestimično širok i više od dva metra, prilično ošteto lokalitet i odnio zapadne dijelove jama. Zaštitnim iskopavanjima istražen je cijeli teren na kojemu je za sada moguće istraživati, ukupno 116 m².

Među keramičkim materijalom zapažamo brojne fragmente tipične crne keramike ukrašene u liscenskom stilu. Zastupljeni su fragmenti amfora i vrčeva s ljevkastim ili cilindričnim vratovima i trakastim drškama, te oblim ili bikoničnim tijelom. Za pojedine fragmente pretpostavljamo da se mogu rekonstruirati u tipičnu liscensku terinu. Najčešće su sačuvani ulomci vratova i drški, a pojedini se primjerci ističu vanredno finom fakturom

i sjajno poliranom crnom površinom. Ukupno je u obje jame otkriveno fragmenata od cca. dvadeset posuda izričito fine licenske keramike (tab. 1, sl. 1; tab. 2, sl. 1, 3, 6; tab. 3; tab. 4, sl. 1, 2, 5, 6; tab. 5, sl. 5, 7; tab. 7, sl. 3).

I oblikom i ukrasnim motivima i tehnikom licenska keramika iz Podgorača ne izlazi iz okvira ustaljenih karakteristika.¹³ Ukrasi su izvedeni u više horizontalnih i paralelnih traka na vratu (tri i više), a nema ni jednog sigurnog slučaja valovite trake. Drške su ukrašene vertikalnom trakom.

Govoreći o licenskom stilu moramo razmotriti pitanje tehnike kojom je ukras izvođen. Poznata su tumačenja o otiskivanju usukane vrpce (*die Litze*) ili štapića omotanog vrpcom (*Wickelschnurabdruck*, *Wickelabdruck*).¹⁴ No, izvanredno minuciozno izvedeni otisci, vrlo plitki i međusobno jasno odvojeni, tj. ubod jasno odvojen od obližnjeg uboda, dovode u pitanje održivost navedenih tehnoloških rješenja, bar u slučaju licenske keramike iz Podgorača. Čini mi se da je u tehničkom smislu najprihvatljivije mišljenje S. Dimitrijevića, iznijeto u najnovije vrijeme, da je tipični licenski ukras izvođen kotačićem, kao imitacija otisaka vrpce.¹⁵ Vidjet ćemo poslije, kad budemo govorili o genezi licenske keramike, da je ta tehnika logična i izvediva iz lokalnog supstrata na velikom području rasprostranjenosti licenske keramike.

Više od 50% keramičkih nalaza iz obje jame sačinjava gruba keramika (tab. 5, sl. 1, 3, 6, 8; tab. 6, sl. 1; tab. 7, sl. 1, 4). Kako je sačuvana u malim fragmentima, a oni opet potječu od vrlo velikih posuda, to se do sada nismo upustili u njihove rekonstrukcije. Uglavnom su zastupljene velike trbušaste posude za zalihe, s masivnim trakastim drškama na trbuhu i s ljevkastim vratovima. Vratovi su ukrašeni horizontalnim, a drške vertikalnim nizovima žigosanih uboda koji imitiraju licenski stil i način ukrašavanja. Na nekim vrlo pravilno rađenim ukrasima vidljiva je tehnika žigosanja nekim jednostavnim instrumentom (tab. 5, sl. 1, 8, 6). Faktura ponekih posuda vrlo je gruba, slabo pročišćena glina miješana je s velikim zrcima pijeska. Prevladavaju ipak fragmenti keramike koja nije suviše grube fature, a boja varira od žutocrvene (svijetle) do smeđih i crnih tonova. Keramika je dobro pečena i uglavnom nema ukrasa, a gore spomenuti licenoidni ukrasi nisu procentualno jače zastupljeni. Samo u jednom slučaju ustanovljen je plitki metličasti ukras na trbuhu posude sa cilindričnim neukrašenim vratom.

Opisanu grubu neukrašenu keramiku teško je određenije pripisati licenskoj kulturi jer se ona javlja kao popratni materijal na širem prostoru, uz razne ranobrončanodobne kulture. Ovdje valja spomenuti da i keramika ukrašena na licenoidan način nije u literaturi tretirana jednako. Tako G. Bándi takve nalaze iz južne Transdanubije veže uz licensku keramiku Austrije i sjeverozapadne Mađarske, ali je ujedno smatra i poticateljem formiranja grupe transdanubijske inkrustirane keramike.¹⁶ Važno je da ta Bándijeva grupa nalaza, kao i gruba podgoračka keramika, imaju analogija, i u oblicima i u ukrasu, u naselju s jamama u Balatongyöröku koje I. Torma bezrezervno pripisuje kulturi Kisapostag.¹⁷

Situacija u Podgoraču je to složenija, što se u obje jame, zajedno s licenskom i grubom keramikom, javljaju i brojni fragmenti transdanubijske inkrustirane keramike (tab. 8, sl. 1, 2; tab. 9; tab. 10; tab. 14, sl. 2).

Inkrustirana transdanubijska keramika iz Podgorača pripada u globalu južnoj grupi (Szekszárd, odnosno Szekszárd-Pécs grupi) s brojnim analogijama u komitatima Baranji i Tolni.¹⁸ Iako nije ni u jednom slučaju zastupljeno ukrašavanje širokim, bijelom inkrustacijom ispunjenim, trakama — toliko tipično baš za južnu transdanubijsku grupu, sačuvani motivi ipak uvrštavaju podgoračku keramiku u južnu grupu, što je već i zbog geografskih razloga logično.

Dok za sjevernu grupu transdanubijske inkrustirane keramike (Veszprém, odnosno Veszprém-Esztergom grupu) raspolažemo obiljem moderno publiciranog materijala, osobito iz tipičnih paljevinskih nekropola, i s argumentiranim pokušajima uspostavljanja interne kronološke podjele,¹⁹ u mnogo smo nepovoljnijoj situaciji za grupu južne transdanubijske keramike. Još uvijek je osnovni izvor za upoznavanje oblika i ukrasa te grupe sinteza M. Wosinskog o inkrustiranoj keramici, nastala na početku stoljeća, moderna i na nivou za svoje vrijeme, ali utemeljena uglavnom na nedovoljno dokumentiranom materijalu.²⁰

Kako je već B. Hänsel zapazio, južna grupa je uniformna u repertoaru oblika i ukrasa i vrlo je teško, s podacima kojima danas raspolažemo u literaturi, predložiti njenu podjelu u razvojne faze.^{20a} U novije je vrijeme G. Bándi izdvojio grupu inkrustiranih posuda s južnotransdanubijskih lokaliteta koje tipološki usko povezuje s licenskom keramikom, a drži je prethodnikom i poticateljem razvoja karakteristične transdanubijske keramike. G. Bándi, dakle, genetski tumači postanak grupa transdanubijske inkrustirane keramike stapanjem licenskih elemenata prodrlih sa sjeverozapada (tumači ih kao etnički prodor) s autohtonim življem — nosiocima tradicija Zok kulture.²¹ On je teoretski izdvojio jednu stariju fazu u kojoj je na cijelom području Transdanubije kultura inkrustirane keramike jedinstvena. Tek u idućoj etapi došlo bi do diferenciranja u sjevernu i južnu grupu. No, kako se najveći dio materijala, koji G. Bándi u spomenutom radu ilustrira fotografijama,²² može prije pripisati kulturi Kisapostag i uvjerljivo povezati s materijalom iz Balatongyöröka,²³ a njegova povezanost s »klasičnim« licenskim ukrasima nije očita, to će navedenim G. Bándijevim tumačenjima o nastanku transdanubijske inkrustirane keramike biti potrebni daljnji argumenti, potkrepljeni arheološkim materijalom.

A. Mozsolics, razrađujući kulturu Kisapostag i njen preobražaj u kulturu transdanubijske inkrustirane keramike, navodi da szekszárdska keramika ukrašena širokim inkrustiranim trakama pripada njenoj najstarijoj fazi.²⁴ I G. Bándi donekle vidi na isti način unutarnji razvoj szekszárdske grupe.²⁵ Pokaže li se točnom ta tvrdnja na mađarskom materijalu, onda podgoračka keramika ne bi pripadala najstarijoj fazi južne transdanubijske grupe.

Nadalje, ako novoizdvojenu grupu Szeremle shvatimo kao mlađu fazu transdanubijske inkrustirane keramike²⁶ i usporedimo li podgorački materijal s oblicima i ukrasima keramike koja nam je prezentirana kao karakteristična za Szeremle grupu, uočiti ćemo da ima nekih pojedinačnih stilskih srodnosti. Ovdje mislimo u prvom redu na »amforicu« (tab. 8, sl. 2), koja u profilaciji pokazuje karakteristike tipičnog vrčića grupe Szeremle;²⁷ rekonstrukcija druge drške nije posve pouzdana. Po svom ukrasu ova je posudica bliža dekorativnom ukusu sjeverne transdanubijske grupe i ne uklapa se u uobičajeni stil južne grupe. Na isti stil ukrašavanja ukazuje i fragment (tab. 12, sl. 2), a donekle i etažni vrčić (tab. 8, sl. 1) — odnosno (tab. 9, sl. 5). Ipak je očito da prevladavaju karakteristike »prave« južnotransdanubijske grupe. Prema G. Bándiju i T. Kovácsu razvijena južnotransdanubijska inkrustirana keramika živi istovremeno sa grupom Szeremle, svaka u svom području, a pri kraju samostalnog života grupe Szeremle dolazi i do miješanja materijala jedne i druge grupe na teritoriju južnotransdanubijske keramike.²⁸

Mađarski su autori svoje kronološke sisteme sami sinhronizirali s Reineckeovim fazama za brončano doba Bavorske na slijedeći način: A. Mozsolics datira stariju fazu vezprémske i szekszárdske grupe u svoj Hajdusámson horizont, tj. u vrijeme Reineckove faze A 2 ranog brončanog doba. Kraj obje grupe određuje u svoj horizont Koszider ostava, u vrijeme Reineckove faze B srednjeg brončanog doba.²⁹ Grupi Szeremle datiraju G. Bándi i T. Kovács u vrijeme Reineckove faze B 1 do prijelaza na fazu B 2.³⁰

Prema kronologiji spomenutih mađarskih autora podgoračka transdanubijska inkrustirana keramika pripadala bi, dakle, vremenu između Reineckovih faza A 2 i kraja faze B 1.³¹

Svjesni smo da gornja razmatranja ne počivaju na dovoljno objavljenom i dokumentiranom arheološkom gradivu, što je inače osnovni uvjet za kronološka raspravljanja, ali prelazi okvire naših sadašnjih mogućnosti kritički raspraviti kompleks teorija mađarskih kolega o kronološkim pitanjima bronzanog doba u Panoniji. No, svakako je sigurno da se danas ne mogu izvoditi nikakvi zaključci bez iscrpnog poznavanja objavljenih i neobjavljenih istraživanja mađarskih arheologa.³²

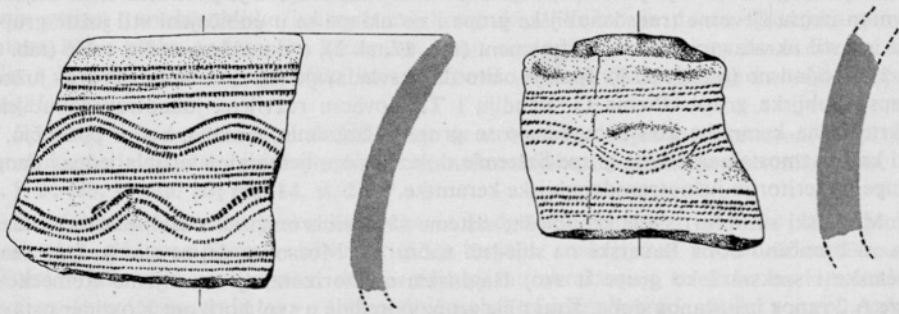
Podgorač za sada predstavlja najzapadnije nalazište transdanubijske inkrustirane keramike u Slavoniji, jer je ona, osim u Baranji, poznata samo u neposrednoj blizini Duna, a tek se u Srijemu spušta na jugozapad, sve do Save.³³

Rijetki kameni artefakti nađeni su u obje jame (tab. 15). Karakteristični su mali, fino retuširani nožići (jedan je lagano polumjesečasto zakrivljen — tab. 15, sl. 1), a prevladavaju mali strugači, grublje retuširani na cijeloj površini, a finije uz rubove. Samo jedan, dosta oštećen, komad mogao bi se protumačiti kao vršak strelice, ali prema njegovoj profilaciji postoji mogućnost da je i on bio upotrebljavan kao strugač (tab. 15, sl. 10). Zgodna je koincidencija da su u grobu dječaka iz Grosshöfleina (Föllik) uz tipičnu licensku keramiku nađena i dva kamena priloga posve nalik na podgoračke alate.³⁴

U jamama nije inače bilo kostiju, čak ni u najsitnijim fragmentima. Komadići drvenog ugljena iz jame A analizirani su u Laboratoriju za C 14 analize u Institutu »Ruđer Bošković« u Zagrebu i dobiven je datum ± 1670 . godina stare ere.

Zasada nemamo nepobitnih argumenata da ustvrdimo da se licenska keramika javlja u Jugoslaviji kao samostalna kulturna pojava. Na svim dosadašnjim nalazištima postoji relativno vrlo malen broj nalaza, a na rijetkim iskopavanim lokalitetima (Podgorač, Novi grad na Savi, Pod kod Bugojna) dolazi povezana s keramikom drugih kulturnih grupa: transdanubijskom inkrustiranom keramikom, ili vršačko-vatinskom ili lokalnom bosanskom ranobronzanodobnom kulturom, srodnom bubanjsko-humskoj. Dakle, iako licenska keramika u razvoju ranog bronzanog doba predstavlja sigurno važnu kariku, ne možemo je u ovom trenutku izdvojiti kao samostalnu kulturu.

Razmatrajući genezu licenske kulture moramo s aspekta jugoslavenskog prostora obratiti pažnju na oblikovni i dekorativni repertoar keramike ljubljanske kulture alpskog tipa, najvjerojatnijeg izvora nastanka licenske keramike.³⁵ Ljubljanska kultura poznaje kao vodeće oblike trbušastu amforu s cilindričnim ili ljevkastim vratom, nadalje vrč s trakastom drškom i terinu s kraćim cilindričnim ili ljevkastim vratom. Ukrašavanje se

5 spilja Vindija (1974—75): jugozapadni dio pretpećinskog terena — *le secteur sud-ouest du terrain avant la grotte.*

obavlja kotačićem, a česti ukrasni motivi su horizontalni nizovi na vratu. Tako ukrašena keramika fine je fature, crna je i polirana s visokim sjajem.³⁶ Osim ovih činjenica, koje je nemoguće mimoići, u istraživanju nastanka liscenske keramike navodimo i dva momenta koja bi također ukazivala da liscenska keramika potječe iz ljubljanske kulture. Važan je podatak da se oba tipa keramike susreću na istom prostoru, iako nam, na žalost, nije poznat njihov stratigrafski odnos.³⁷ Nadalje je interesantno da se jedino u Hrvatskom Zagorju — u spilji Vindiji (sl. 5), dakle na rubu domene ljubljanske kulture, susreće motiv valovnice. Taj motiv Z. Benkovska smatra karakterističnim za stariju fazu liscenske kulture, na žalost, kako i sama naglašava, ponovno bez argumenata u arheološkom gradivu.³⁸

S obzirom na gustoću liscenskih lokaliteta u Austriji nameće se potreba istraživanja geneze liscenske keramike na tom području. Ona se ovdje napokon javlja kao samostalna kulturna pojava. Budući da se ljubljanska kultura rasprostire i u Gornjoj i u Donjoj Austriji, razmatranja tamošnjih arheologa o genezi liscenske keramike mogla bi se kretati istim pravcem kao i naša.³⁹

Problem geneze ovim je samo naznačen, a bez daljnjih terenskih istraživanja i tehnološkog ispitivanja ukrasnih tehnika nije ga moguće konačno riješiti.

Vrijeme trajanja razvijene ili, ako hoćemo, »klasične« liscenske keramike jasno je ocrtano njenom povezanošću s drugim ranobrončanim kulturnim grupama: Böheimkirchen, Věteřov, razvijenom Mađarovce i transdanubijskom inkrustiranom keramikom.⁴⁰ U Podgoraču se, dakle, razvijena liscenska keramika (ni u jednom slučaju nema motiva valovnice na vratu posude) javlja u zajednici, odnosno u zatvorenim nalazima, s razvijenom transdanubijskom inkrustiranom keramikom.

Posebno pitanje predstavlja donja granica trajanja liscenske keramike. Smatram da u tom pravcu naselje u Podgoraču, povezano s rezultatima iz drugih novijih istraživanja, može dati neke smjernice. Ovdje je prvenstveno značajna povezanost liscenske keramike s transdanubijskom inkrustiranom keramikom za koju sam već spomenula da je Podgorač njen najzapadniji do sada otkriveni lokalitet u Jugoslaviji. Iz novijih radova N. Tasića upoznali smo nove nalaze transdanubijske keramike u Srijemu i Bačkoj, u zatvorenim nalazima: na višeslojnom naselju Gomolava kod Hrtkovaca u sloju s vršačko-vatinskim materijalom, a u nekropoli Belegiš u grobnoj cjelini uz keramiku tipa Belegiš I.⁴¹ U brončanodobnom naselju u Novigradu na Savi miješa se liscenska keramika u jami (jamama?) s vršačko-vatinskom keramikom.⁴² S prva dva, pouzdana, nalaza kronološki je jasno ocrtana pozicija nalaza inkrustirane transdanubijske keramike na srijemskim lokalitetima.

U rješavanju problema trajanja liscenske keramike i njenih stilsko-dekorativnih tradicija ne smijemo zaboraviti činjenicu da se uz transdanubijsku keramiku javlja u zatvorenim nalazima keramika ukrašena u stilu koji se nesumnjivo nadovezuje na liscenski, ali s novim motivom, tzv. motivom »višeće vitice« (*Schnörkelmotiv*).⁴³ Taj je motiv inače čest i karakterističan za vršačko-vatinske visoke trbušaste posude s cilindričnim vratom, kao i za adekvatne oblike u srijemskoj grupi Belegiš I.⁴⁴ Osim u Vojvodini, takvi su ukrasi poznati iz Mađarske (Tolna), Slovačke (gdje se liscenska keramika javlja povezana s Mađarovce keramikom razvijene faze) i iz Austrije.⁴⁵

Polazeći od prilika na slavonsko-srijemskom području zamjećujemo da ovdje postoje geografski, a po svemu sudeći i kronološki uvjeti da liscensku keramiku kroz njenu ornamentiku i tektoniku povežemo s tzv. vršačko-vatinskom i Belegiš I keramikom. Čini nam se da je spomenuta keramika ukrašena na način koji genetski, bez posredovanja liscenske keramike, izgleda zapravo neobjašnjiv. Taj je odnos zapazila već odavno A. Mozsolics, ali nije raspolagala materijalom koji potječe iz upravo spomenutih, nedavnih iskopavanja.⁴⁶

Ponovno se postavlja pitanje tehnike izvođenja ukrasa na belegiškoj, odnosno vrsačko-vatinskoj keramici ukrašenoj vrpčastim motivima. Izgleda da upravo motiv »viseće vitice« jasno pokazuje da bar taj dio ornamenta nije izvođen otiskivanjem prave vrpce, nego ako nije izrađivan kotačićem, onda je najvjerojatniji »instrument« tanka brončana žica uvijena poput motiva koji će otisnuti. Svakako je očito da se po svojoj osnovnoj dekorativnoj zamisli navedeni ukrasi nadovezuju na licenski stil.

Budući da se sumnja u cjelovitost grobnog nalaza iz Dunapentelea,⁴⁷ kronološki nam je neobično važan grob iz slovačke nekropole Dolný Peter, gdje su dva vrčića licenskog stila datirana u horizont razvijenih srpastih igala.⁴⁸

Mnogo bliže našem području, na južnotransdanubijskom lokalitetu Siklos, u neposrednoj blizini naše državne granice (nasuprot Donjem Miholjcu), zapažen je nalaz jednog vrča s jasnim licenskim stilskim karakteristikama.⁴⁹ Taj je vrč, prema G. Bándiju, naveden povezan s keramikom rane kulture grobnih humaka; on tu keramiku datira u vrijeme prijelaza Reineckovih faza B 1 u B 2, ali ta se keramika može datirati i nešto ranije, u početak faze B.

Kako je ostavama Lovas i Vukovar vrsačko-vatinska keramika u Slavoniji i Srijemu jasno datirana u Reineckovu fazu B, to nam ni kontakt kasne licenske keramike, prvenstveno one ukrašene motivom »viseće vitice«, s vrsačko-vatinskom nije problematična pretpostavka.⁵⁰

Smatramo da danas raspolazemo s dovoljno argumenata da trajanje transdanubijske inkrustirane keramike u slavonsko-vojvodanskom području, a ujedno i trajanje licenske keramike u Slavoniji, produžimo i u početak Reineckove faze B srednjeg brončanog doba.

¹ R. Pittionijev naziv za licensku keramiku u Austriji (Guntramsdorf-Drassburg Gruppe) i naziv koji predlaže Z. Benkovska (Drassburg Gruppe) ostavljamo ovdje po strani i zadržavamo uobičajen, na cijelom području njene rasprostranjenosti upotrebljavan, naziv licenska keramika. — R. PITTIONI, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, (Wien 1954) 242—248. — Z. BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, *Prähist. Zeitschr.* 47 (1972) 198—212.

² Z. BENKOVSKY, o. c.

³ G. BÁNDI, *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11, (1972) 41 sq; (dalje VMMK 11).

⁴ M. DUŠEK, *Bronzezeitliches birtuelles Gräberfeld Dolný Peter*, Inv. Arch. — Československo 4, (1967) ČS 39. — B. NOVOTNY, *Musaica* 19, (1968) 17 sq. T. VIII, 6. — V. NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, *Slov. Arch.* 16, (1968) 357.

⁵ P. KOROŠEC, *Arh. vestnik* 8, (1957) 9 sq. — S. VUKOVIĆ, *ibid.*, 32 sq.

⁶ Zahvaljujem prof. dr S. Dimitrijeviću na fotografiji vrčića iz Gušća i na dozvoli da ga objavim.

⁷ Zahvaljujem V. Vejvodi, višem kustosu Arheološkog muzeja u Zagrebu, na dozvoli da objavim fragmente licenskih posuda iz Graca kod Pleternice. — Uz fragment cilindričnog vrata velike, vrlo trbušaste posude ukrašene u tipičnoj licenskoj maniri, na lokalitetu Klasje nađen je i fragment posude ukrašene na način

kakav poznamo iz Ljubljanskog barja. O tehnici ukrašavanja biti će nešto dalje govora.

⁸ B. ČOVIĆ, *Glasnik Zem. muz. u Sarajevu* 15—16, (1961) T. XV, 8. — M. GARAŠANIN, *Praistorija Srbije*, Beograd 1973, p. 270. — B. ČOVIĆ, *Glasnik Zem. muz. u Sarajevu* 20, (1965) T. VIII, 1, 2.

⁹ Na taj me materijal upozorio S. Dimitrijević i dao mi podatak o povezanosti licenske keramike s vatinskom u zatvorenom nalazu. Ovdje mu ponovno zahvaljujem na tim podacima.

¹⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, *Arch. Jugoslavica* 8, (1967) 13—19 i kronološka tabela.

¹¹ N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Arh. pregled* 15, (1973) 25—26; EADEM, *Arh. pregled* 16, (1974) 39—41.

¹² G. BÁNDI, *Dunanútlí Dolgozatok* 4, (1967) 6 sq; navodi u Transdanubiji zemunične nastambe — veće, za nosioce kulture koju interpretira kao licensku, ili manje — za nosioce kulture s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom. Obje bi se interpretacije u slučaju Podgorača mogle uzeti u obzir. Dimenzije jama bile su primarno znatno veće od onih koje ovdje navodimo, jer je put razorio veći dio obih jama.

¹³ R. PITTIONI, o. c. — Z. BENKOVSKY, o. c. — P. KOROŠEC, o. c.

¹⁴ I. MÉRI, *Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag*, *Arch. Hung.* 26, (Budapest 1942) 92—100.

¹⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, *Povijest hrvatskog naroda I*, (Zagreb 1976 — u štampi); zahvaljujem dr. Dimitrijeviću na dozvoli da pročitam njegov rukopis.

¹⁶ G. BÁNDI, o. c. — IDEM, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1965, 61—73; (u daljem tekstu *JPME* 1965); IDEM, *VMMK* 11, (1972) 41 sq.

¹⁷ I. TORMA, *VMMK* 11, (1972) 15—39. — Ne možemo se na ovom mjestu upustiti u razmatranje samostalne opstojnosti Kisapostag kulture u zapadnoj Mađarskoj. Prema Bándiju ta kultura uopće nije egzistirala kao samostalna grupa, dok A. Mozsolics i I. Torma ne sumnjaju u njenu samostalnost. Kako G. Bándi za svoje tvrdnje nije reproducirao dokazni materijal u dovoljnoj mjeri, a nalaze koje on citira nismo imali prilike vidjeti, to ovo pitanje ostavljamo zasada po strani.

¹⁸ M. WOSINSKY, *Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit*, (Berlin 1904). — K. VINSKI-GASPARINI, *Osječki zbornik* 5, (1956) 5 sq. — E. SPAJČ, *ibid.*, 37 sq. — J. CSALOG, *Archaeol. Ért.* 3, (1942) 119 sq.

¹⁹ P. PATAY, Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn, *Diss. Pann.* 11—13, (Budapest 1938) 60 sq. — M. DUŠEK, *Gräberfelder der älteren Bronzezeit in der Slowakei I*, (Bratislava 1960) 219 sq. — A. UZSOKI, *Arrabona* 1, (1959) 53 sq. — IDEM, *Arrabona* 5, (1963) 5 sq.

²⁰ M. WOSINSKY, o. c.

^{20a} B. HÄNSEL, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, (Bonn 1968) 126.

²¹ G. BÁNDI, *JPME*, (1965) 61—73.

²² IDEM, *Dunantuli Dolg.* 4, (1967) T. I, IX—XV.

²³ I. TORMA, o. c., T. 4—9.

²⁴ A. MOZSOLICS, *Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof vom Kisapostag*, *Arch. Hung.* 26, (1942) 85—89 (dalje: *Kisapostag*). — EADEM, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, (Budapest 1967) 119 (dalje: *Bronzefunde*).

²⁵ G. BÁNDI, o. c., 25.

²⁶ G. BÁNDI, T. KOVÁCS, *JPME* 14—15, (1969-70) 97 sq.

²⁷ o. c., T. I, 1; T. V, 1, 3; T. IV, 1.

²⁸ G. BÁNDI, T. KOVÁCS, *Acta Arch. Hung.* 22, (1970) 25 sq.

²⁹ A. MOZSOLICS, *Bronzefunde*, 124.

³⁰ G. BÁNDI, T. KOVÁCS, o. c., 30. — G. BÁNDI, *JPME* 14—15, (1969-70) 111.

³¹ A. MOZSOLICS, o. c. — G. BÁNDI, T. KOVÁCS, o. c. — G. BÁNDI, o. c. — Tu treba svakako spomenuti i mišljenje V. Milojevića koji je prije više od 25 godina datirao licensku keramiku na kraj faze A 2 ranog bronzanog doba. V. MILOJEVIĆ, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, (Berlin 1949) 89—90.

³² I. BÓNA, A Bronzkor Magyarországon, (Budapest 1958 — disertacija u rukopisu). — Sažetak iz opširne disertacije, ali bez slikovnih priloga, objavio je I. BÓNA, *Annales Univ. Scient. Budapest. R. Eötvös, Sect. hist.* 3, (1961) 3 sq. — (Iako neobjavljena, disertacija I. Bóne vrlo se često citira i služi kao izvor u mnogim djelima mađarskih autora). — I. BÓNA, *Acta Arch. Hung.* 9, (1958) 211 sq. — A. MOZSOLICS, *Acta Arch. Hung.* 8, (1957) 119 sq. — EADEM, *Bronzefunde*. — G. BÁNDI, *Alba Regia* 6—7, (1966) 11—25. — G. BÁNDI, *Musaica* 14, (1963) 23 sq. — Dalje vidi u ranijim bilješkama citirana djela G. Bándija i T. Kovácsa.

³³ N. TASIĆ, *Rad Vojvodanskih muzeja* 14, (1965) 49 sq.

³⁴ A. MOZSOLICS, *Kisapostag*, 35, 79. — R. PITTONI, o. c., 247. — Originalne objave F. TÖMÖRDY: *Burgenländ. Heimatblätter* 5, (1936); *Unsere Heimat* 12, (1939) nisu nam dostupne.

³⁵ Ovdje ostavljamo po strani mišljenja o primarnom orijentalnom porijeklu licenske keramike koja se često susreću u najnovijoj mađarskoj literaturi. Ta misao, izražena kod I. Bóne u disertaciji i ostalim, gore citiranim, radovima, ponavlja se i u navedenim Bándijevim raspravama.

³⁶ S. DIMITRIJEVIĆ, *Arch. Jugoslav.* 8, (1967) 13 sq.

³⁷ P. KOROŠEC, o. c.

³⁸ Z. BENKOVSKY, o. c. 209. — S. VUKOVIĆ, o. c., T. I, 3; T. II, 2, 6.

³⁹ S. DIMITRIJEVIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, (Zagreb 1976) smatra da se licenska kultura razvila iz ljubljanske kulture alpskog tipa, ali se ne upušta u detaljniju analizu tog procesa.

⁴⁰ Z. BENKOVSKY, o. c.

⁴¹ N. TASIĆ, o. c.

⁴² Vidi bilješku 9.

⁴³ M. WOSINSKY, o. c., T. LVIII. — Z. BENKOVSKY, o. c. — Crtež fragmenta sa »Schnörkel« motivom izvedenim u licenskoj tehnici iz Drassburga pokazala mi je Z. Benkovsky i ovdje joj se na tome zahvaljujem.

⁴⁴ N. VULIĆ, M. GRBIĆ, *Corpus Vasorum Ant.*, Yougoslavie, fasc. 3, (Belgrade) fasc. 1, Pl. 31, 7. — *Bronzano doba Srbije*, Katalog izložbe, (Beograd 1972) 182/1. — B. HÄNSEL, o. c., T. 48. — V. TRBUHOVIĆ, *Starinar*, 11, (1960) 163 sq.

⁴⁵ M. WOSINSKY, o. c. — Z. BENKOVSKY, o. c., 202, Abb. 3. — Na lokalitetu Drassburg keramika sa »Schnörkel« motivom javlja se u jami sa srednjebronzanodobnom »Buckel« keramikom.

⁴⁶ A. MOZSOLICS, *WPZ* 29 (1942) 30 sq.

⁴⁷ G. BEHRENS, *Prähist. Zeitschr.* 11, (1919) 117 sq.

⁴⁸ M. DUŠEK, *Bronzezeitliches birituelles Gräberfeld Dolny Peter*, Inv. Arch.-Československo 4, 39.

⁴⁹ G. BÁNDI, T. KOVÁCS, *JPME* 14—15, (1969-70) 108.

⁵⁰ Z. VINSKI, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1, ser. 3, (1958) 1 sq. — B. HÄNSEL, o. c., Beil. 14. — H. SCHICKLER, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 1, (1974) 705 sq; recensirajući Hänselovu knjigu ispravlja ponegdje i njegove »visoke« datacije.

CONTRIBUTION À LA PROBLÉMATIQUE DE LA CÉRAMIQUE DE LITZEN DANS LA YOUGOSLAVIE DU NORD

Résumé

Les découvertes du territoire de la Yougoslavie du nord-ouest ont été publiées après la Seconde guerre mondiale et elles se manifestent principalement dans l'espace où les versants alpins du sud-est, ou leurs contreforts, touchent à la Pannonie du sud-ouest. Parmi les localités citées jusqu'ici dans la littérature se distinguent par la quantité des matériaux le *Ljubljansko barje* (Marais de Ljubljana) et la grotte de *Vindija* dans le Zagorje Croate.⁵ Ces découvertes ne résultent pas de fouilles systématiques et elles ne peuvent se valoriser que typologiquement. Si l'on va vers l'est, les découvertes de la céramique de Litzen se manifestent le long de la rive gauche de la Save (sur la rive même dans le village de *Gušće* en aval de Sisak et à *Novigrad na Savi* en aval de Slavonski Brod) ou plus au nord de celle-ci (dans le village de *Gradac* près de Pleternica dans la Požeška kotlina). Au sud de la Save on a mis au jour seulement quelques trouvailles individuelles dans des localités préhistoriques connues par ailleurs: *Gornja Tuzla* dans la Bosnie du nord-est et l'habitat fortifié de *Pod* près de Bugojno sur la rivière Vrbas moyen (fig. 1).

De *Gušće* nous publions une petite cruche en céramique de Litzen typique à anse rubanée (tab. 1; 2; tab. 8: 3), qui est arrivée au Musée archéologique de Zagreb sans données plus précises.⁶ Dans le même musée on conserve aussi quelques fragments de céramique de Litzen du village de *Gradac* près de Pleternica, de la position de *Klasje* (fig. 2).⁷ Dans cette localité on a effectué des fouilles de sondage, mais les fragments de Litzen proviennent de la couche supérieure remuée.

Le seul fragment de Litzen de *Gornja Tuzla* provient de la mince couche supérieure I de la première période de l'âge du bronze, et les trouvailles de Litzen de l'habitat fortifié de *Pod* appartiennent aussi à la strate A de la même période.⁸ A *Novigrad na Savi*, localité de l'âge du bronze tardif, connue déjà auparavant, on a découvert aussi une couche de peuplement de la première période de l'âge du bronze avec des fosses, dans lesquelles la céramique de Litzen se manifeste ensemble avec la céramique du soi-disant type de *Vatina* — *Vršac*. Ces matériaux des plus importants que l'on conserve au Musée du *Brodsko Posavlje* à *Slavonski Brod*, n'ont pas été publiés jusqu'à présent.⁹

Le noyau de ce travail est formé par les matériaux provenant d'un moindre habitat à céramique de Litzen dans le village de *Podgorač*, à 11 km de Našice en direction de Đakovo. La localité de la position de *Breške* a été découverte en 1973 et, comme elle était très menacée, nous y avons accédé par des fouilles de protection en cette année-là et la suivante. On a alors découvert deux fosses de peuplement plus grandes, A et B (fig. 3, 4). Les parties occidentales des deux fosses avaient déjà été démolies auparavant, de sorte que ni l'une ni l'autre fosse n'est conservée en entier.¹¹ Toutes les deux se dessinaient nettement dans l'argile environnante presque stérile, et elles avaient la même composition et le même contenu. Elles étaient remplies de terre meuble foncée, mélangée avec des cendres, de la suie, des morceaux plus ou moins grands de crépi de maison, de nombreux fragments de céramique et de quelques petits outils de pierre. Dans les fosses on n'a pas découvert de traces de foyer, d'une construction d'habitation sûre ou de plancher, dont au moins une partie serait in situ. Autour des fosses il n'y a pas de traces de poteaux ou de pieux en bois. Etant donné les dimensions des deux fosses, il est difficile de les interpréter comme des fosses à déchets et il faudrait penser ici qu'elles ont servi en tant que constructions d'habitation pour une courte période.¹²

Parmi les découvertes de céramique, il y a de nombreux fragments de la céramique noire typique, ornée dans le style de Litzen. Sont représentés des fragments d'amphores, de cruches au col en entonnoir ou cylindrique et à anses rubanées, et à panse arrondie ou légèrement biconique. Au total on a découvert des fragments d'environ vingt récipients de céramique de Litzen particulièrement fine (tab. 1; 1; tab. 2; 1, 3, 6; tab. 3; tab. 4; 1, 2, 5, 6; tab. 5; 5, 7; tab. 7, 3). En ce qui concerne la forme, les motifs d'ornementation et les techniques, la céramique de Litzen de *Podgorač* ne sort pas du cadre des caractéristiques connues de la céramique de Litzen.¹³ En parlant du style de Litzen d'ornementation de la céramique, il faut considérer la question de la technique, dans laquelle l'ornement a été effectué. On connaît les interprétations concernant l'impression du galon (*Die Litze*) ou

d'une baguette enveloppée dans un cordonnet.¹⁴ Cependant, les empreintes effectuées avec une minutie extraordinaire, très superficielles et nettement séparées entre elles, mettent en question le soutien même des solutions technologiques indiquées pour l'exécution des ornements sur la céramique de Podgorač. Il nous semble que techniquement la plus acceptable est l'opinion de S. Dimitrijević, à savoir que l'ornement type de Litzen est effectué à l'aide d'une petite roue.¹⁵ Plus tard, en parlant de la genèse de la céramique de Litzen, nous verrons que cette technique peut être interprétée par le substrat local dans la grande zone d'extension de la céramique de Litzen.

Plus de la moitié des découvertes céramiques des fosses de Podgorač sont représentées par la céramique grossière (tab. 5; 1, 3; tab. 6; 1; tab. 7; 1, 4). Sont représentés de grands récipients pansus pour les provisions, avec des anses rubanées massives et des cols en forme d'entonnoir. Les cols sont ornés de rangées horizontales, et les anses de rangées verticales d'empreintes estampillées qui imitent le style de Litzen et son mode d'ornementation. Sur certains ornements exécutés très minutieusement on voit la technique de l'estampillage à l'aide d'un instrument simple (tab. 5; 1, 6, 8). Bien qu'il y ait des pièces de facture très grossière, prédomine pourtant la céramique qui n'est pas de facture trop grossière, les couleurs varient du jaune-rouge clair aux tons bruns et noirs. La céramique est bien cuite et en général elle n'a pas d'ornement, et les ornements litzénoides n'atteignent pas un fort pourcentage. Il est difficile de déterminer culturellement la céramique grossière non ornée décrite, car elle se manifeste en tant que matériaux d'accompagnement dans un espace plus vaste, à côté de diverses civilisations de la première période de l'âge du bronze.¹⁶⁻¹⁷

La situation à Podgorač est encore plus complexe parce que, dans les deux fosses, ensemble avec la céramique de Litzen et la céramique grossière se présentent aussi des fragments de la céramique transdanubienne incrustée (tab. 8; 1, 2; tab. 9—13; tab. 14; 2). Cette dernière appartient principalement au groupe méridional (Szekszárd, resp. au groupe de Szekszárd-Pécs) avec de nombreuses analogies.¹⁸ Une nouvelle difficulté est représentée par la détermination chronologique relative de la céramique de Podgorač, parce que le groupe méridional de la céramique transdanubienne incrustée est uniforme dans le répertoire des formes et des ornements, mais les prises de position non unitaires des auteurs hongrois dans la littérature la plus récente ne font qu'aggraver ce problème.²⁰⁻²⁵ A. Mozsolics estime que la céramique de Szekszárd, ornée de larges rubans incrustés, est la plus ancienne, et G. Bándi aussi est jusqu'à un certain point d'accord avec lui.²⁴⁻²⁵ Si cette affirmation concernant les matériaux hongrois s'avérait exacte, la céramique de Podgorač n'appartiendrait pas à la phase la plus ancienne du groupe transdanubien méridional. En outre, si nous considérons le groupe de Szeremle comme une phase plus jeune de la céramique transdanubienne²⁶ incrustée et comparons les matériaux de Podgorač avec les formes et les ornements de la céramique qui nous est présentée comme caractéristique pour le groupe de Szeremle, nous remarquerons des analogies de style particulières. Nous pensons ici au petit pot (tab. 8; 2), qui dans le profilage présente les caractéristiques de la petite cruche du groupe de Szeremle.²⁷ (La reconstruction de la seconde anse n'est pas entièrement sûre.) Par son ornementation, ce petit pot est plus proche du goût décoratif du groupe transdanubien septentrional et n'entre pas dans le style habituel du groupe méridional. Le même style d'ornementation apparaît aussi dans un fragment (tab. 12; 2), et à peu près le même aussi dans la petite cruche étagée (tab. 8; 1), resp. (tab. 9; 5). Il est cependant manifeste que les caractéristiques du «véritable» groupe transdanubien méridional prédominent. Selon G. Bándi et T. Kovács, la céramique transdanubienne méridionale incrustée évoluée vit dans le même temps que le groupe Szeremle, chacun sur son territoire, mais vers la fin de la vie autonome du groupe de Szeremle, les matériaux des deux groupes viennent à se mélanger sur le territoire de la Transdanubie méridionale.²⁸

D'après la chronologie des auteurs hongrois qui ont synchronisé leurs systèmes avec les phases de Reinecke pour l'âge du bronze de l'Europe Centrale,²⁹⁻³¹ la céramique transdanubienne incrustée de Podgorač appartiendrait à la période entre les phases de Reinecke A2 et fin B1.

Nous sommes conscients que nos réflexions sur la place chronologique de la céramique transdanubienne incrustée de Podgorač ne reposent pas sur une quantité suffisante de matériaux archéologiques publiés et documentés, ce qui est certes la condition fondamentale pour les déterminations chronologiques, mais nos possibilités actuelles ne nous permettent pas de discuter d'une manière critique le complexe des théories des collègues hongrois sur les questions chronologiques de l'âge du bronze en Pannonie.³²

Podgorač représente pour le moment les localités les plus occidentales de la céramique transdanubienne incrustée en Slavonie, car, hors la Baranja, elle est connue seulement au voisinage immédiat du Danube, et ce n'est qu'au Srem qu'elle descend au sud-ouest jusqu'à la Save.³³

Les outils de pierre des deux fosses sont présentés au tableau 15. Il faut se rappeler que dans la tombe de Grosshöflein, à côté de la céramique de Litzen, on a trouvé aussi deux pièces de pierre tout à fait semblables aux outils de Podgorač.³⁴

Dans les fosses on n'a pas trouvé d'os, pas même dans les plus menus fragments. De petits morceaux de charbon de bois de la fosse A ont été analysés au Laboratoire pour les analyses C 14 à l'Institut «Ruder Bošković» à Zagreb et on a obtenu la date de 1670 de l'ancienne ère (± 50).

Jusqu'à présent nous n'avons pas d'arguments irréfutables pour établir que la céramique de Litzen en Yougoslavie se présente comme un phénomène culturel autonome. Dans toutes les localités connues jusqu'ici il existe un nombre relativement petit de trouvailles, et dans de rares localités fouillées (Podgorač, Novigrad et Pod) apparaît la liaison avec la céramique d'autres groupes culturels: la céramique transdanubienne incrustée, la céramique du type Vatina-Vršac ou la culture bosniaque locale de la première période de l'âge du bronze. Donc, bien que la céramique de Litzen représente sûrement un chaînon important dans le développement de la première période de l'âge du bronze, nous ne pouvons pas pour le moment la traiter comme une culture indépendante.

En examinant la genèse de la culture de Litzen, de l'aspect de l'espace yougoslave, nous devons tourner notre attention vers le répertoire formel et décoratif de la céramique de la culture de Ljubljana du type alpin, la source la plus vraisemblable de la céramique de Litzen.³⁵⁻³⁶ Etant donné la densité des localités de Litzen en Autriche, le besoin se fait sentir de rechercher la genèse de la céramique de Litzen sur ce territoire. C'est justement en Autriche que la culture de Litzen se présente enfin comme un phénomène culturel autonome. Etant donné que la culture de Ljubljana s'étend aussi en Autriche Supérieure et Inférieure, les observations des archéologues autrichiens sur la genèse de la céramique de Litzen pourraient aller dans la même direction que les nôtres.

Le problème de la genèse est ainsi seulement indiqué, mais sans recherches ultérieures sur le terrain et sans examens technologiques des techniques de la décoration il n'est pas possible de le résoudre définitivement.

La durée de la céramique évoluée de Litzen est clairement tracée par sa liaison avec les autres groupes culturels de la première période de l'âge du bronze: Böheimkirchen, Vêtefov, la céramique évoluée de Mađarovec et la céramique transdanubienne incrustée.⁴⁰ Une question particulière est la limite inférieure de la durée de la céramique de Litzen. Nous estimons qu'en ce sens la localité de Podgorač, liée avec les résultats des autres recherches plus récentes, peut donner certains lignes directrices. Ici est principalement importante la liaison de la céramique de Litzen avec la céramique transdanubienne incrustée. Par les récents travaux de N. Tasić nous avons connu les découvertes de la céramique transdanubienne incrustée dans le Srem et la Bačka dans des trouvailles fermées: dans l'habitat à plusieurs couches de Gomolava dans la couche avec la céramique de Vatina, et dans la nécropole de Belegiš dans l'ensemble tombal à côté de la céramique du type Belegiš I.⁴¹ Dans l'habitat de Novigrad, la céramique de Litzen se mélange dans la fosse avec celle de Vatina-Vršac.⁴² Les deux premières découvertes, tout à fait sûres, tracent nettement, du point de vue chronologique, la position de la découverte de la céramique transdanubienne incrustée dans les localités du Srem.

Dans la solution du problème de la durée de la céramique de Litzen et de ses traditions décoratives et de style, nous ne devons pas oublier le fait qu'à côté de la céramique transdanubienne, se présente, dans des trouvailles fermées, une céramique ornée dans un style qui se relie indubitablement à celui de Litzen, parfois au nouveau motif des fioritures.⁴³ Ce motif est certes fréquent et caractéristique pour les hauts récipients pansus de Vatina-Vršac, à col cylindrique, ainsi que pour les formes adéquates dans le groupe de Belegiš I.⁴⁴ En partant des circonstances sur le territoire de la Slavonie et du Srem, nous observons qu'ici existent, géographiquement et autant qu'on puisse en juger aussi chronologiquement, les conditions pour qu'on relie la céramique de Litzen, par son ornementation et sa tectonique, avec lesdites céramiques de Vatina-Vršac et de Belegiš I. Il semble que cette dernière espèce de céramique est ornée d'une manière qui génétiquement, sans la médiation de la céramique de Litzen, nous paraît inexplicable. Ce rapport a été remarqué il y a déjà bien longtemps par A. Mozsolics.⁴⁶

De nouveau se pose la question de la technique d'exécution de l'ornement sur la céramique de Belegiš ou de Vatina-Vršac, ornée de motifs à cordons. Il semble que justement le motif des fioritures montre clairement qu'au moins cette partie de l'ornement n'est pas exécutée par l'impression d'un vrai cordon, mais que, s'il n'est fait à l'aide de la roue, «l'instrument» le plus probable est un mince fil de bronze enroulé à l'instar du motif qu'il imprimera. Il est, bien sûr, évident que par leur conception décorative fondamentale les ornements indiqués se relient au style de Litzen.

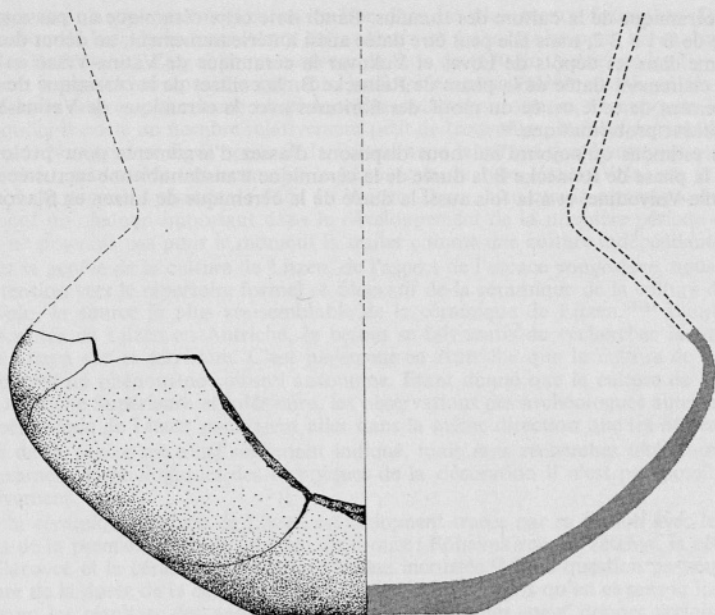
Étant donné qu'on doute de l'intégrité de la trouvaille tombale de Dunapentele,⁴⁷ chronologiquement est importante la tombe de la nécropole slovaque de Dolný Peter, où deux cruches du style de Litzen sont datées de l'horizon des aiguilles évoluées en forme de faucille.⁴⁸

Bien plus près de notre domaine, dans la localité de Siklos de la Transdanubie du sud, au voisinage immédiat de la frontière yougoslave (en face de Donji Miholjac), on a observé une trouvaille de cruche, aux nettes caractéristiques de style de Litzen.⁴⁹ Selon G. Bándi, cette cruche a été trouvée

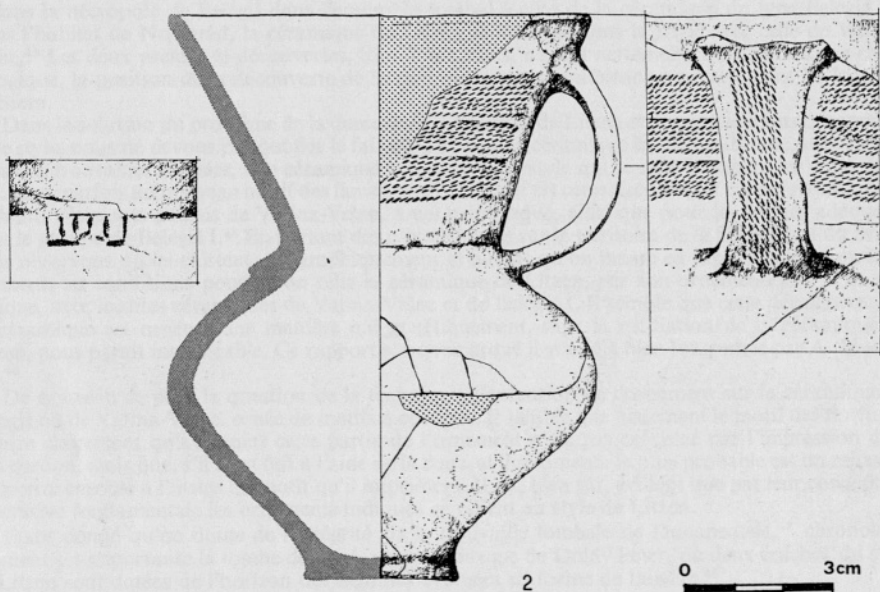
liée à la céramique de la culture des tumulus. Bándi date cette céramique au passage des phases de Reinecke de B 1 à B 2, mais elle peut être datée aussi antérieurement, au début de la phase B.

Comme dans les dépôts de Lovas et Vukovar la céramique de Vatina-Vršac en Slavonie et au Srem est clairement datée de la phase de Reinecke B, le contact de la céramique de Litzen tardive, principalement de celle ornée du motif des fioritures avec la céramique de Vatina-Vršac n'est pas une hypothèse problématique.⁵⁰

Nous estimons qu'aujourd'hui nous disposons d'assez d'arguments pour prolonger même au début de la phase de Reinecke B la durée de la céramique transdanubienne incrustée sur le territoire de Slavonie-Voivodine, et à la fois aussi la durée de la céramique de Litzen en Slavonie.

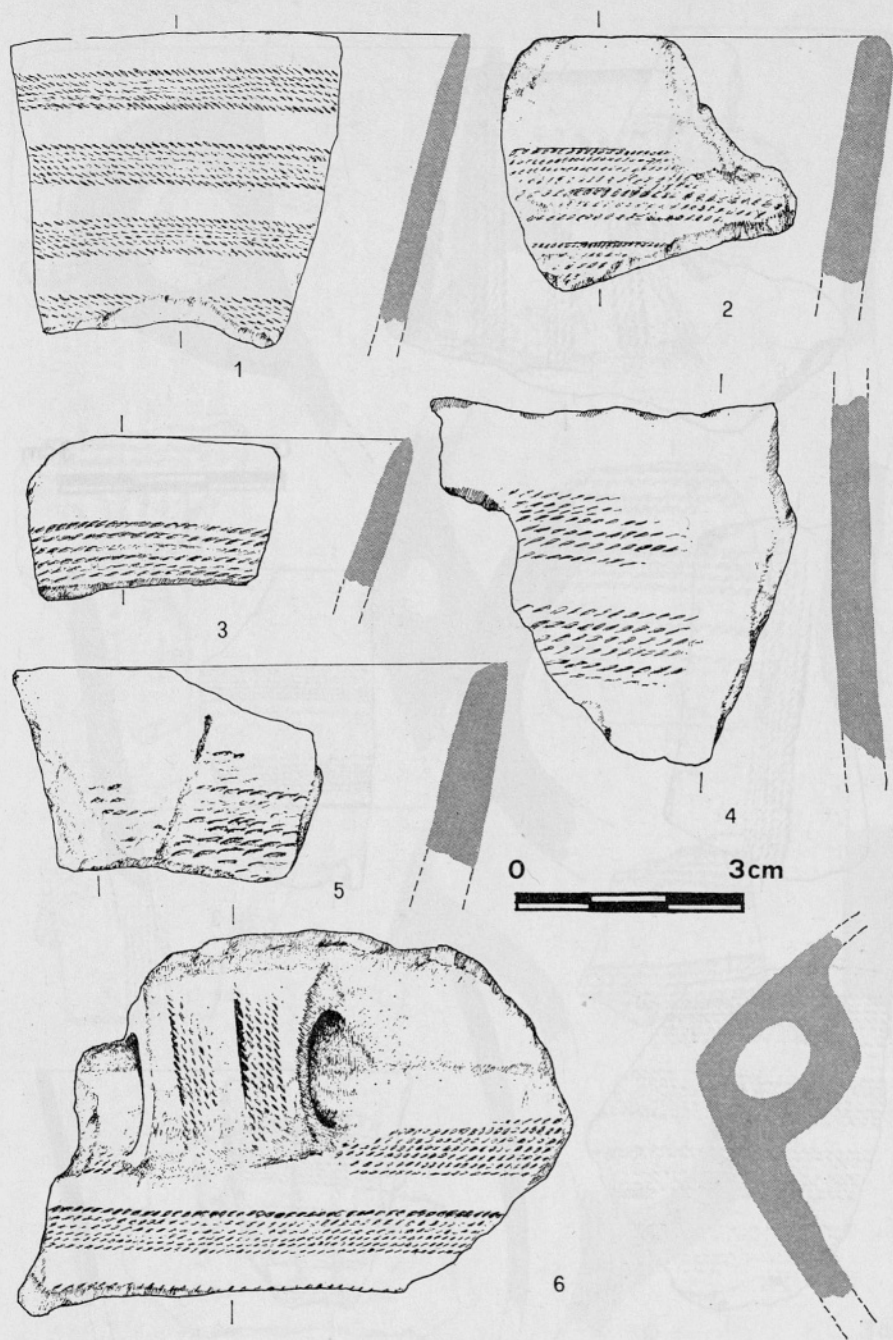

1

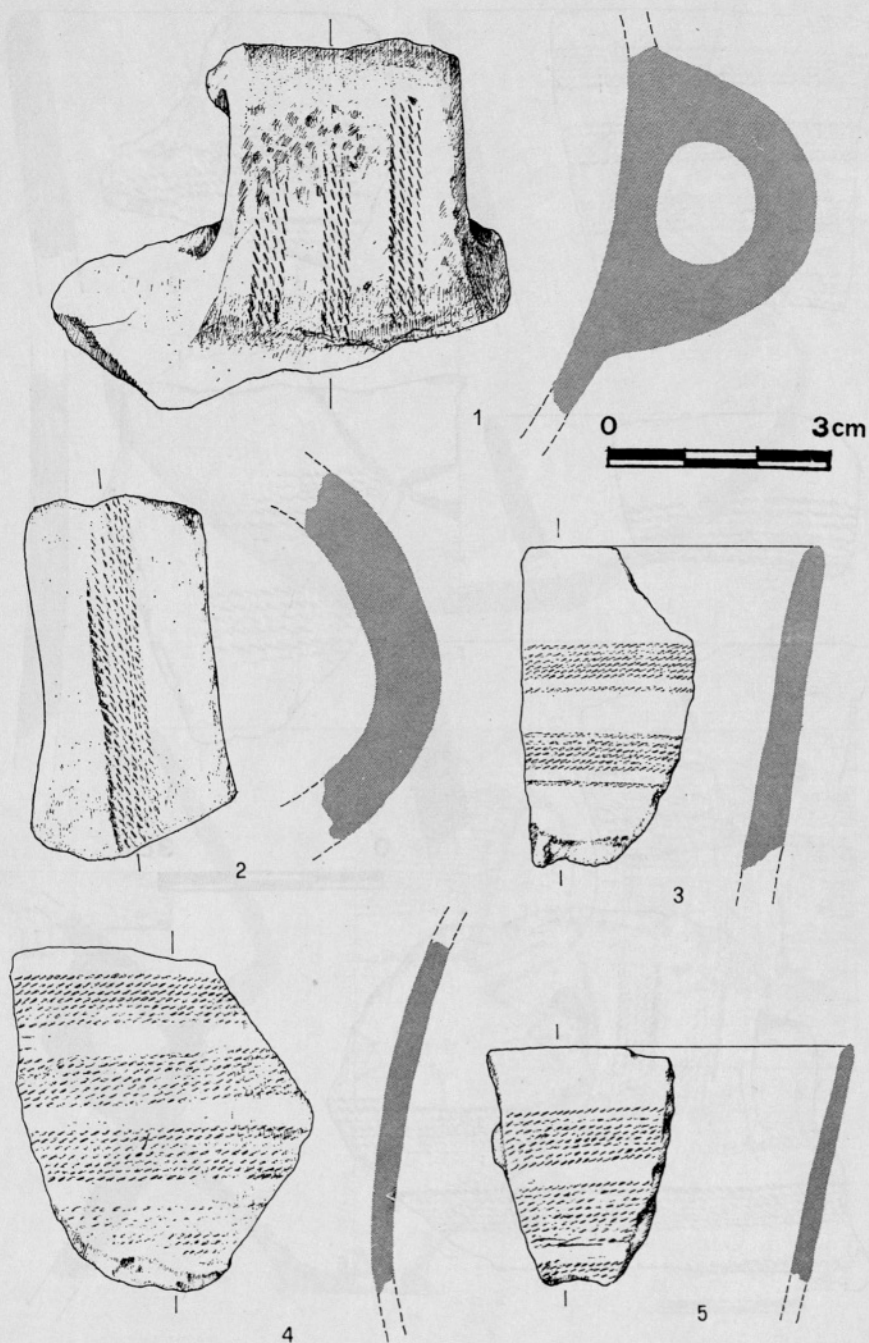

2

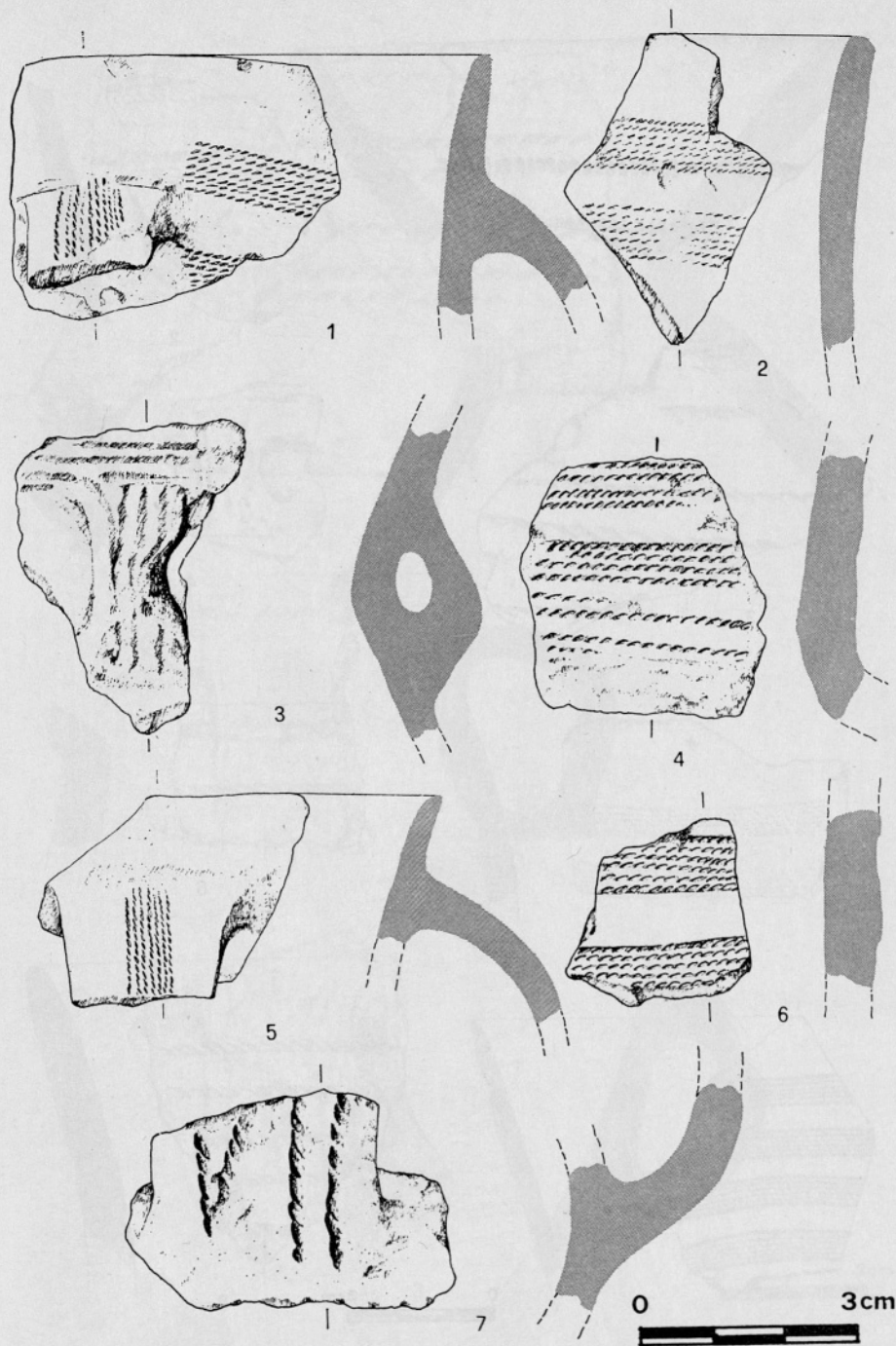
Tab. 1, 1: Podgorač; 2: Gušće

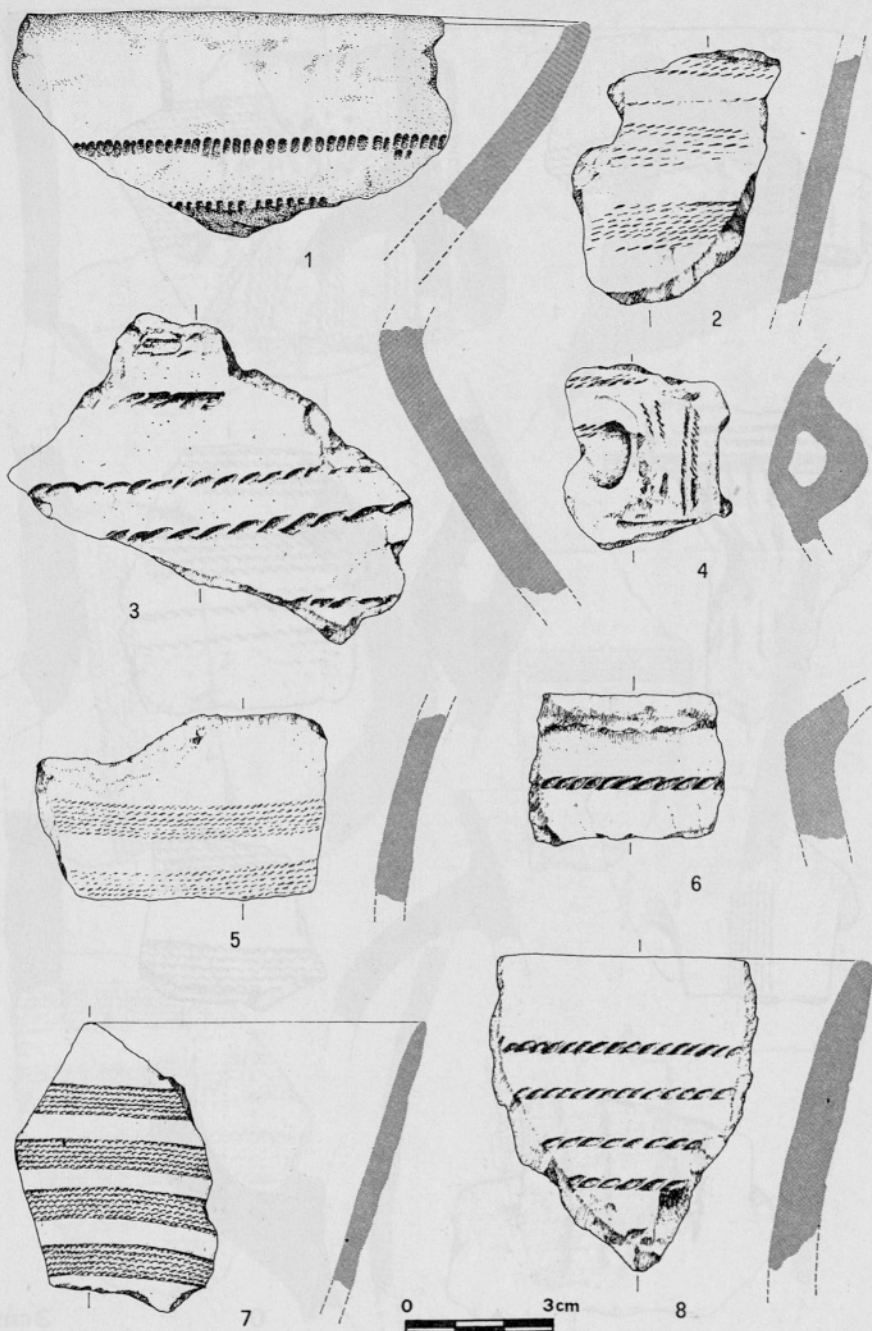
Tab. 2, 1—6: Podgorač

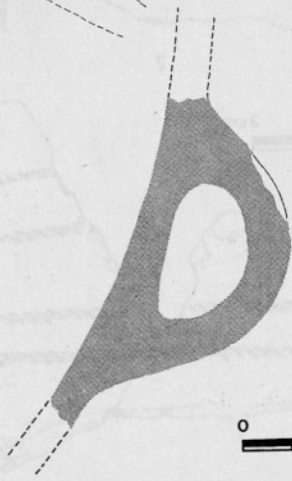
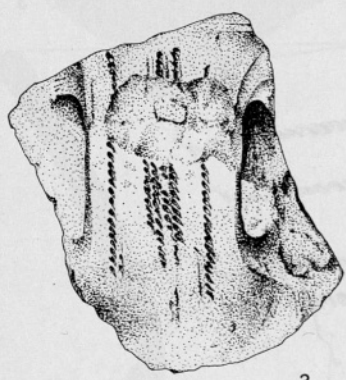
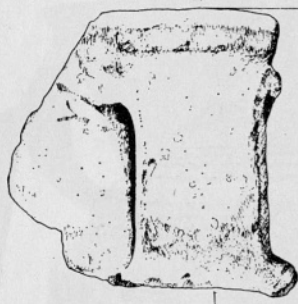
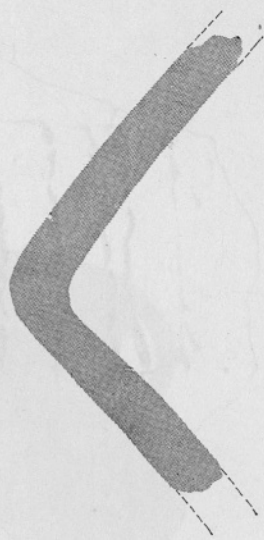
Tab. 3, 1—5: Podgorač

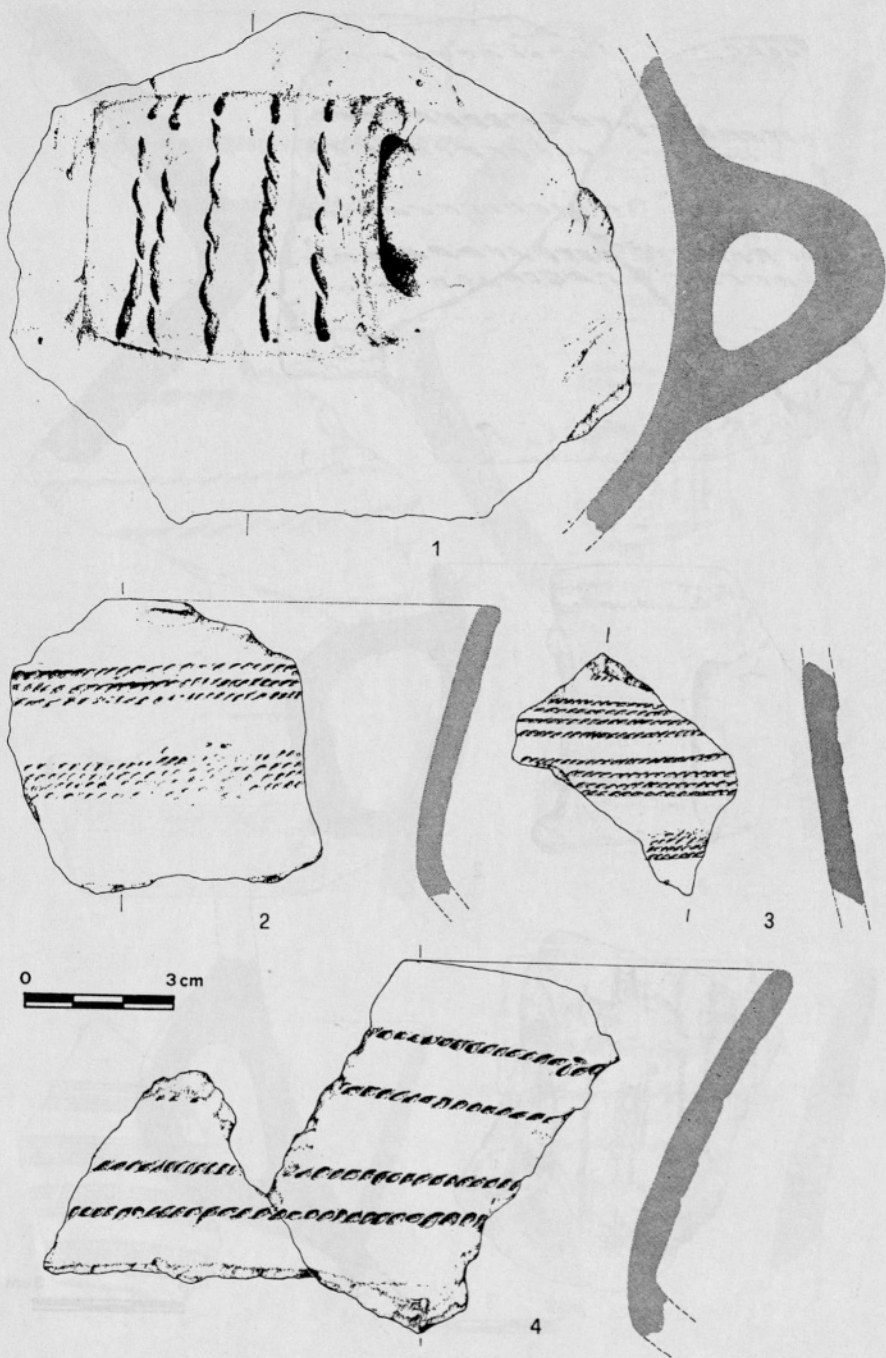
Tab. 4, 1—7: Podgorač

Tab. 5, 1—8: Podgorač

Tab. 6, 1—3: Podgorač

Tab. 7, 1—4: Podgorač

1

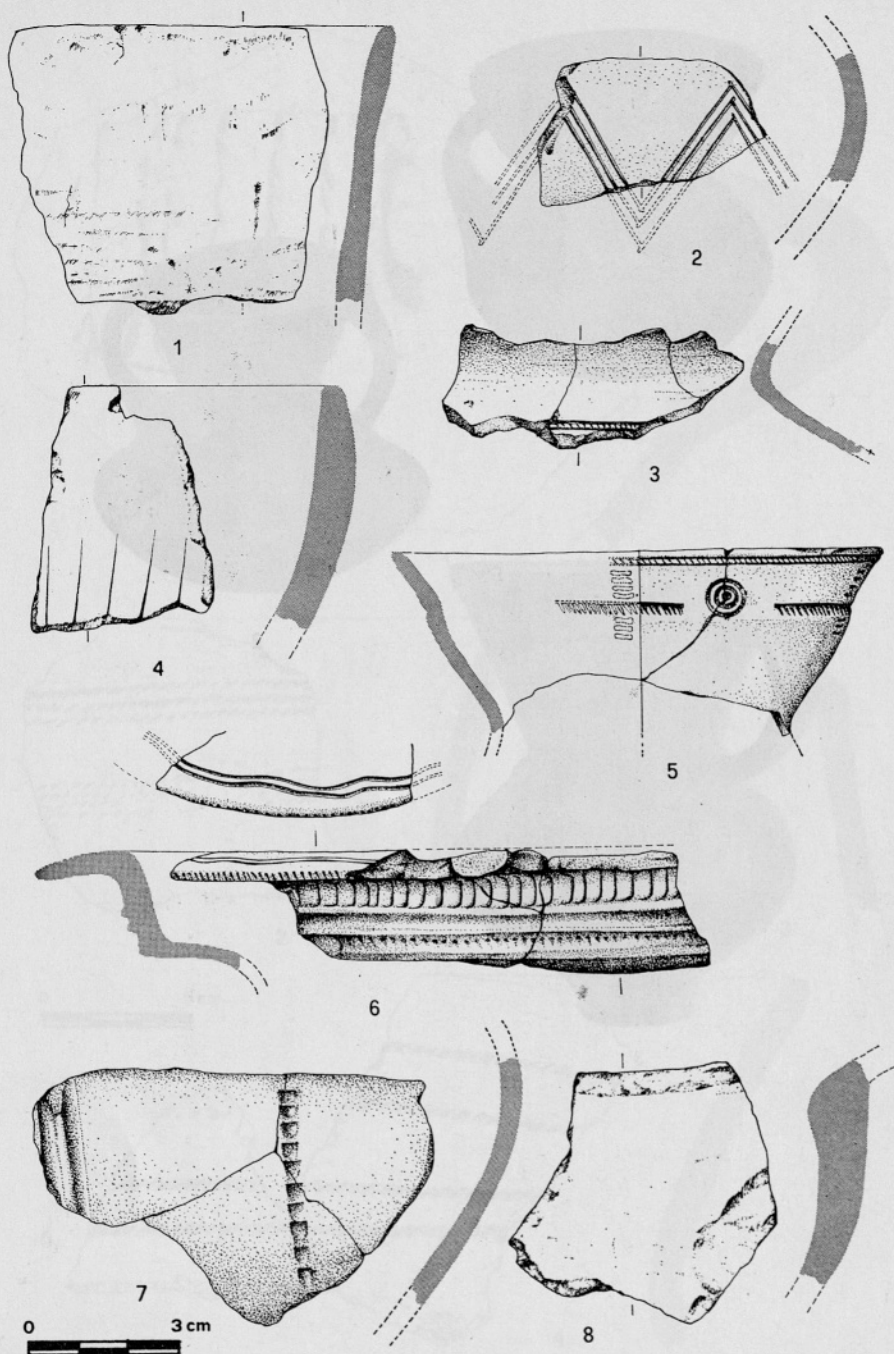

2

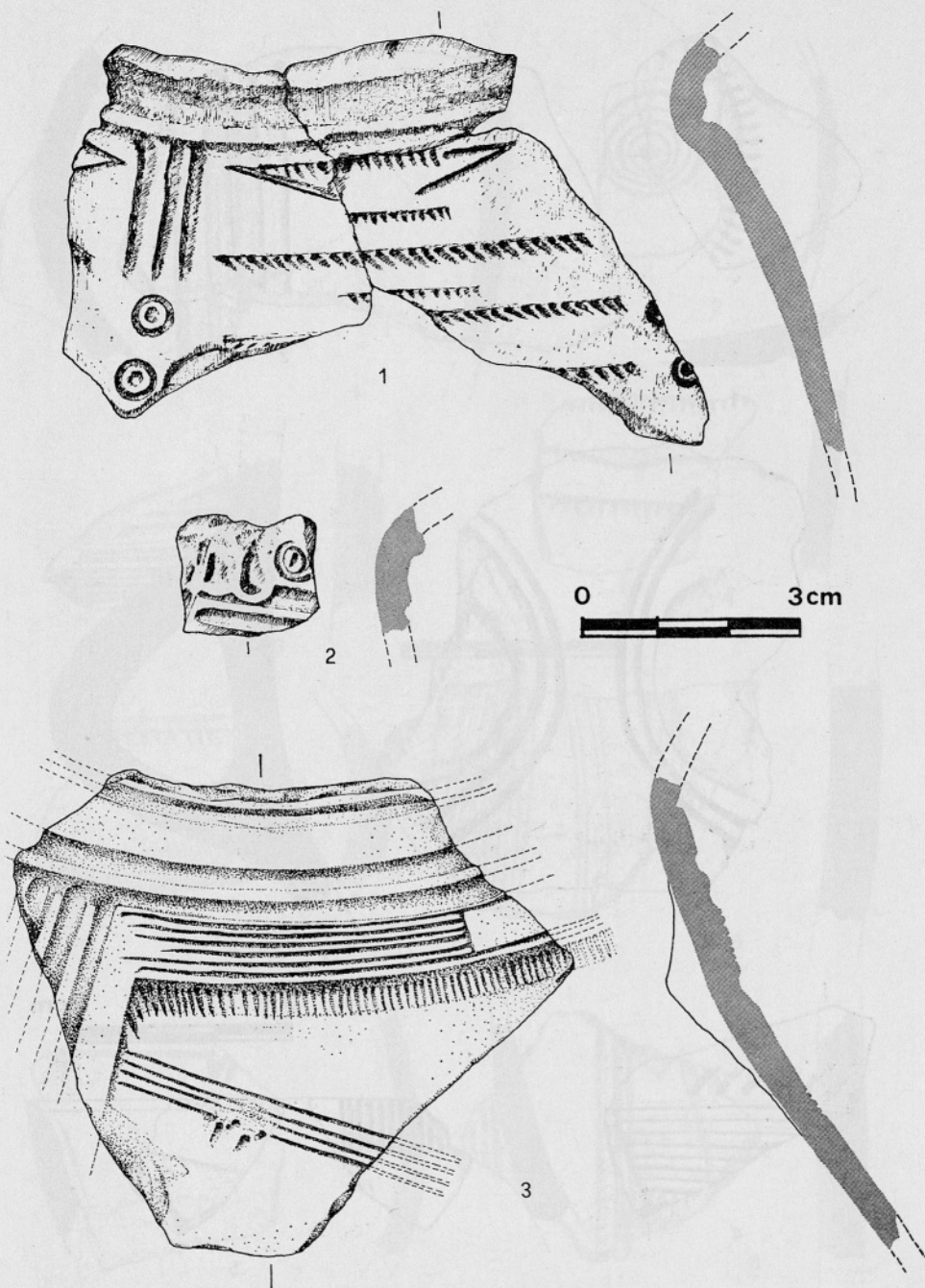

3

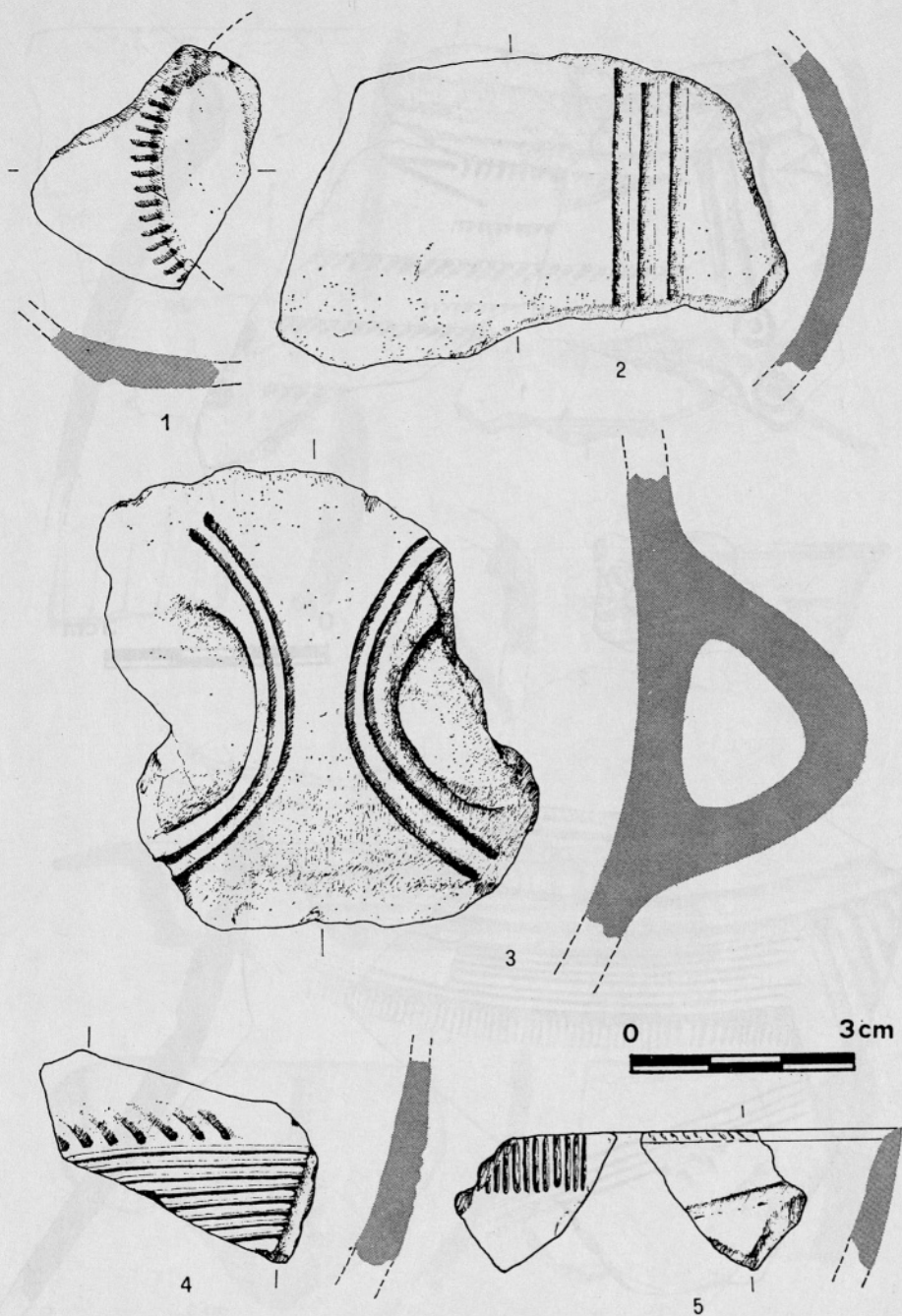
Tab. 8, 1, 2: Podgorač; 3: Gušće

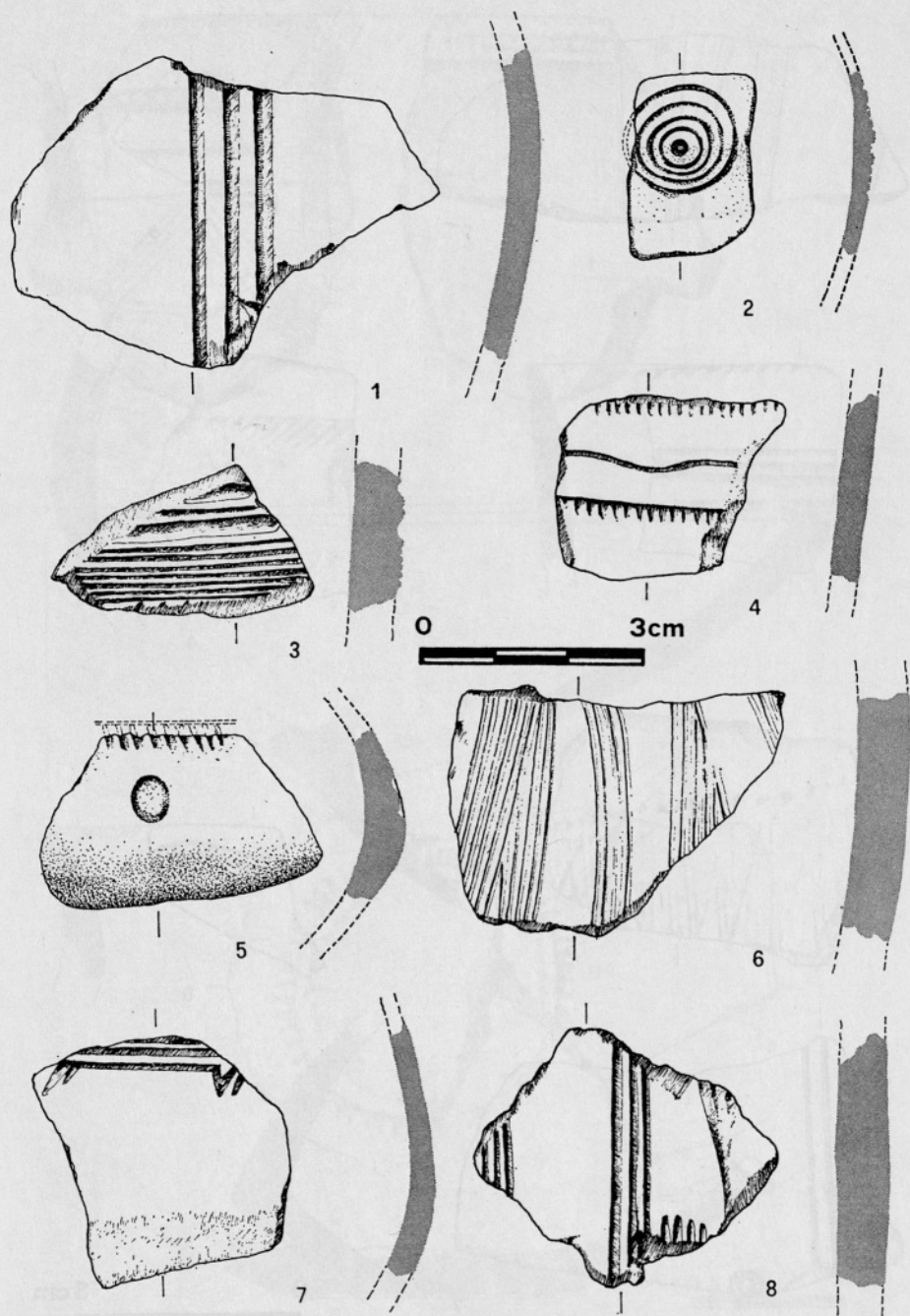
Tab. 9, 1—8: Podgorač

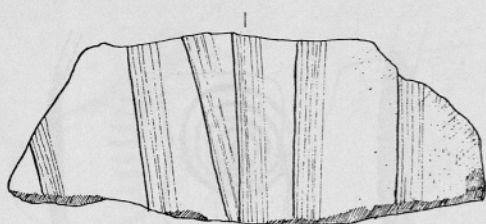
Tab. 10, 1—3: Podgorač

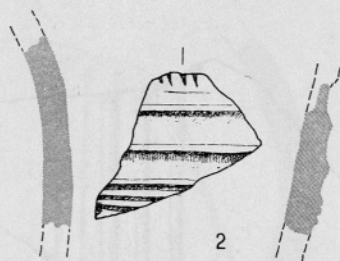
Tab. 11, 1—5: Podgorač

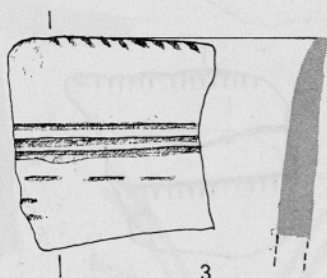
Tab. 12, 1—8: Podgorač

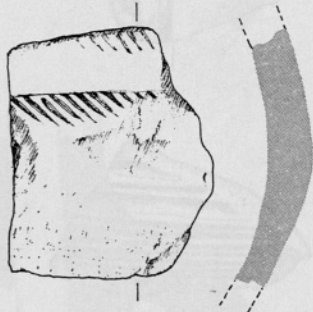
1

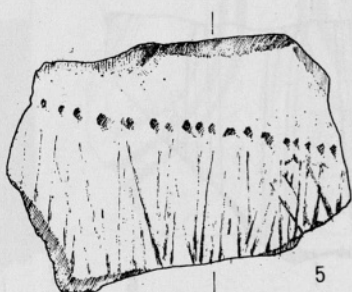
2

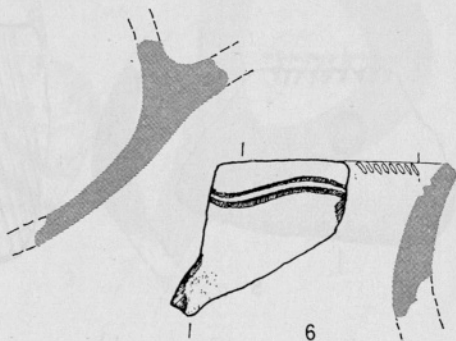
3

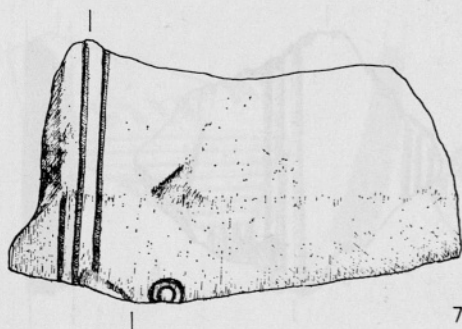
4

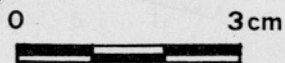
5

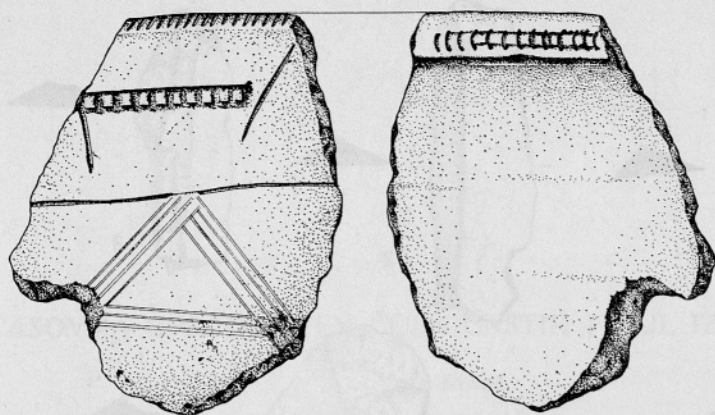
6

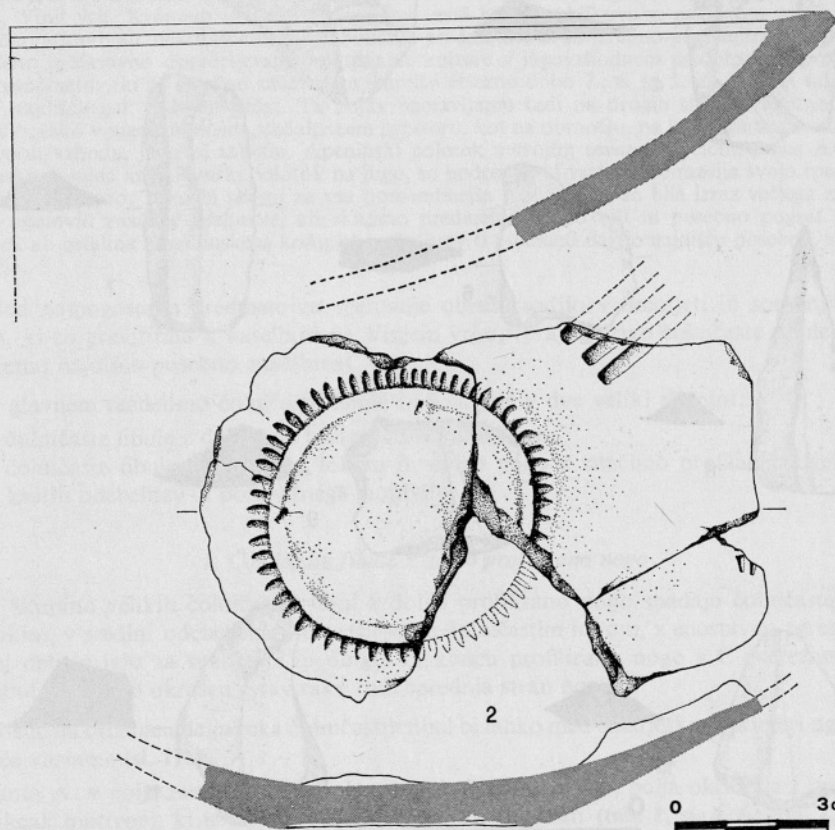
7

Tab. 13, 1—7: Podgorač

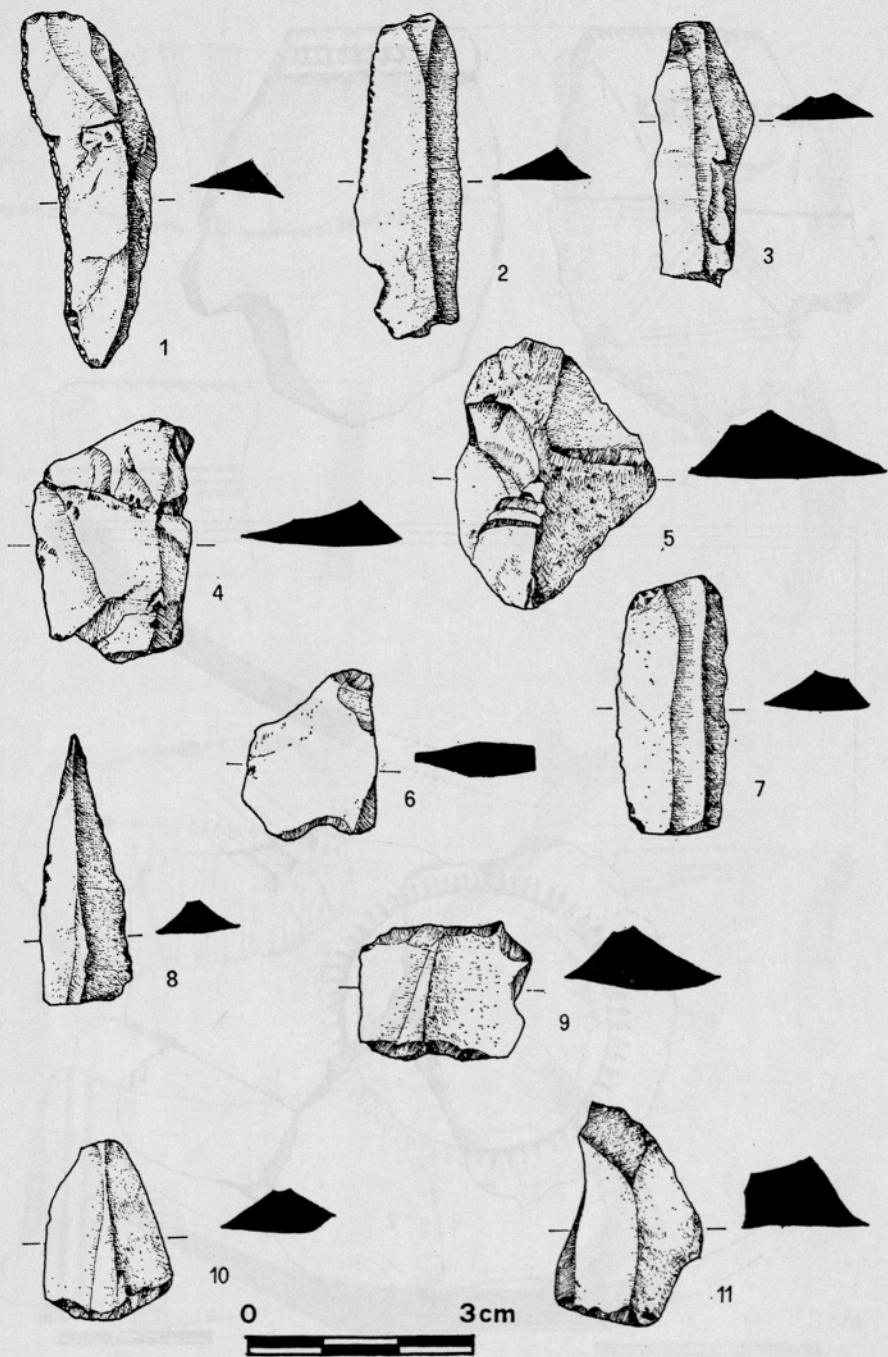
1

2

0 3cm

Tab. 14, 1, 2: Podgorač

Tab. 15, 1—11: Podgorač